

TÜRKÇEDE “KADIN” İÇİN KULLANILAN SÖZLER

SAADET ÇAĞATAY

Kadın

1. En eski lehçelerden en yeni lehçelere kadar “kadın” için umumî belli olan söz *xatun*, *katun*, *katın*, *kadın*, *xotun* (tar. ŞT.), *xât.in*, *xâdi.n* (Kyzyl-Sprache) v.b. şimdilik soğdça *xwâten*, A. Gr. *xwt'ynh* ‘kraliçe’ sözünden üretilmektedir. Bunun doğru olup olmadığı üzerinde burada durmayacağız. Fakat, Turkolog. Br. II, S. 251’den anlaşıldığına göre W. BANG bu iştikaka tam bir emniyetle bakmıyordu. Osmanlıca-daki *xatun* ‘zevce, yüksek sınıf kadını, hanım’ sözünün yeni farsçadan, nisbeten yeni bir geçiş olduğu aşikârdır. Çok geniş bir sahada yayılmış olan bu söz, bazı lehçelerde saygı ve şerefi ifade eden eski mânâsını korumuştur. Meselâ: (MALOV, Sarı Uygur) *katın* ‘hanımefendi’; *kadın* (Tuv. Slov.) ‘kraliçe, hanım’ mânâlarındadır. Bununla beraber bazı mürekkep teşkiller vardır. Osm.: (Tarama Sözl. III.) *ulu hatun* ‘hanımefendi’; Osmanlı saraylarında *baş kadın*, *kadın efendi*, saray hanımlarının ve sultanın zevcelerinin rütbeleridir. bkz. § 44. Anadolu halk dilinde de bu şerefli mânâ korunmuştur. Anadilden *hatun* ve *hatın* (Malatya) aynı m.; fakat *hatuncuk* (Rize) ‘görümce’, *kadın kız* (Acıpayam, Denizli) yazı dilinin *hanım kız* mânâsındadır. Buna benzer birleşik teşkiller türlü lehçelerde mânâ nüansları gösterebilirler. *kadın kız* (Kzn. başk.) ‘kadınlar, kadın cinsi’; bunun yanında birleşik *katın kalaç* (Kzn. kzk.), Özbek *xotin xalaç* ve Türkiye türkçesinde ‘*kadın kırnaç*’ gibi aynı m. sözcüklerini zikrederim. Bundan başka bazı birleşik teşkiller yalnız ‘kadın’ mânâsına gelirler. Meselâ ‘*tul kadın*’, dul kadın, *irsiz katın*, *irhez katın* (başk.) ‘erkeksiz dul kadın’; *yaş katın*, *yeş katın* (kzn), *genç kadın*; *kart katın*, (*karçık*), *yaşlı kadın* bunların karşılığı (osm. ve Anadolu) birçok yerlerde kullanılmaktadır.

2. Bazı lehçelerde bu *katın*, *xatun* sözünün kısaltılmış şekilleri vardır. Bunlar da aynı kelimededen ortaya çıkmış olabilirler. Abakan lehçelerinde *kât* (Castrén) ‘kadın, genç kadın, (bunun yanında *inei*, *enei* aynı m.); *xât*, *xât* (Kyzyl-Spr.) ‘Kadın, evlenmiş kadın’; *kaday* (Tuv. slov.) ‘Kadın, zevce ve ihtiyar kadın’. Anadolu’nun türlü yerlerinde *gadi* ‘ihtiyar

kadın, büyük anne, görümce', *gade* 'görümce, kız kardeş' Söz Derl. de bulunmaktadır.

3. Arapçadan geçen sözcükler: Umumiyetle yazı dilinde (Türkiye türkçesi, Kazan ve Özbek edebî dilinde) bir hayli arapça kelime bulunmaktadır. En çok kullanılanları zikrederim: *zevce*, *refika*, 'aile' *عائلة*, *رفيقة*, *زوجه* bugün daha az revaçta olan, fakat yazı dilinde bilinen *harem* *حرم* *seyyide* *سیده*, *ehl* *اهل*, *nisa* *نساء*, ve birçok İslâm memleketlerinde kullanılan *halâl* *حلال*. Bu son söz CC'de de belli olan *xalâl xatun*'-dan kısaltılmış (yani Ellipse) olacaktır. Çünkü *xalâl* aslında ancak 'şeriatte müsaade edilmiş' mânasındadır. Anadolu için Anadilden (Gaziantep) *helâl* veriyor. Türkmence *xaley* aynı m. (Türkmen Slov.); bunun yanında türkmencede arapçadan geçmiş 'ayal' *عيال* ve *dul* 'ayal' 'kadın ve dul kadın', kzk. *baysız äyel* aynı mânadadır. Bu söz Osmanlıcada yalnız edebî dilde 'aile, kadın' (Ş. Sami) mânasında olup *i-* ile *iyal* şeklinde okunmaktadır. *ayal* (Rdl. Wb.) Kırgızca 'kız, evlenmemiş kadın', sart. *ayal* 'çocuk' mânalarını vermektedir. Bunun gibi mâna değişiklikleri diğer sözcüklerde de görülebilir. Meselâ § 18, 25, 26. Türkmencedeki *beg yalı* 'beyin karısı', *xan yalı* 'hanın karısı' gayet tabii *beg* 'ayalı', *xan* 'ayalı' şekillerinden kısaltılmışlardır. Güney - Batı ağızlarında ve Anadolu'da, Azerî'de metatezle *arvat*, *avrat*, *avret*: ar. *عورت* 'kadın, zevce, eş (ve cinsî)' kullanılmaktadır. Anadilden bu sözcükten fiil olarak *avratsa-* 'kadın istemek' ve isim olarak *avratlama* 'kadın lâfı, asılsız sözler' gibi şekiller de vermektedir.

4. Bugünün Türkiye türkçesinde *karı* pek nazik kelime değildir. Eski lehçelerden (Kâş.) 'ihtiyar kadın', Anadolu'da Anadilden (Malatya), *kari* (Güney ağızları) Ö. A. AKSOY III *gari* aynı m. A. CAFEROĞLU Güney Doğu III. *gızgari* (Malatya) 'erkeğin karısına hitabı' anlamındadır. Konuşma dilinde *karım*, benim hanım veya bizim hanım mânasına gelmektedir; *hanım* (osm., kzn. özb.) İngilizcenin *lady* karşılığı 'yüksek seviyeli kadın' mânasına geldiği gibi, hitap olarak *Ayşe hanım*, *Fatma hanım* şeklinde her kadın için kullanılabilir.

Ekleme¹

a) *hanım*, *-m* sonsesle teşkil edilen birkaç kelimenin biridir. Bu teşkil umumiyetle iyelik I. ş. *-m* ile izah edilmektedir. Meselâ *han*, *han-ım* yani 'benim kiralım'; *beg*, *beg-üm* 'benim beyim'; burada soru-

¹ Bu Eklmeler ilk basılmış almanca yazıya girmemiştir.

lacak bir soru vardır. Acaba niçin sadece erkekler için kullanılabilen bu gibi sözler bir iyelik ekiyle müennes oluveriyorlar?”² A.N. KONONOV Şecere-i Ter. s. 127’de iki türlü müennes eki: *-e*, *-ım* vermektedir, misal olarak da bu eserden *Mama bige* (1339) ve *hanım* (929) sözlerini getirmektedir. Bunlar birçok misallerle aydınlatılmadıkça, sadece teklif olarak kalırlar. Krş. § 12 *bike* < *beg*+*öke* v.b.

hanım sözünü farsça *hanuman* خان ومان ‘ev, aile’ sözünden geldiği düşünülebilir. Çünkü arapça ‘a’ ile kadın, ev, ve ‘ev’ sözü de birçok şekilleriyle meselâ *üy* (kzk. tel.) *üidege* (tel. bar. kumd.), *üdege* (tel.), *üdügö* (bar.), *ükizi*, *ögkizi*, (tel.) *epzi* (Sag. koyb.) ‘kadın’ mânasına gelmektedirler. Böylece *hanım* sözü de bu cinsten olabilir. Şecere-i Terâkime’de geçen *hanım* sözü bunun XVI. yüzyılda kullanılmış olduğunu ispat etmektedir. Bu sözün daha da eski olup XVI. yüzyıldan aşağılara kadar inip inmediği araştırmalara muhtaçtır. Elimizde olan sözlüklerde meselâ : Kâş. Abu Hayyan, CC, Ettuhfet, İbn Müh. Houtsma ve bütün Tarama Sözlükleri (I-IV), bu *hanım* sözünü almamaktadırlar. Bugün *hanım* sözü, *hatun*’dan daha aşağı mânada kullanılmaktadır. Edebî ve yüksek dilde kullanılan *hanımefendi* tâbiri de *hanım* sözünün artık halk diline büsbütün inmiş olduğunu ispat etmektedir. *Hanımefendi* sözü *efendi* ile birleşik olarak *beyefendi* teşkili ile muvazi gitmektedir. Türkiye türkçesinde *efendi* Yunancadan geçmiş hayli eski bir kelimedir. Türkçede pek çok nüanslarla kullanılmaktadır ki, bunun bir yabancı kelime olduğu şuuru dahi kalmamıştır. Osmanlıcadan Özbek, Kazak ve Kazan ağızlarına da geçmiştir³.

b) *-m* sonsesiyle teşkil edilen ikinci söz *begüm* ‘asıl kadın, xatun bilhassa şark türkçesinin yazı dilinde geçer, bugünün özbekçesinde bir tâbir olarak anlaşılabilir dahi kullanılmaz. Bu söz her halde Babur zamanında Türkistan’dan Hindistan’a götürülmüş ve orada hâlâ da (bilhassa Pakistan) canlı olarak yaşamaktadır. Maalesef bu söz de eski sözlüklere geçmemiştir. Fakat Rdl. Wb. *begim* (Çag. ŞT.) ‘beyin karısı’; Uzbeksko-Russkiy Slovar’ (1959 Moskva)’ bir beyin, emîrin veya hanın kızı, her iki sözlük de sonseste *-i-m* şeklini veriyorlar. Yukardaki *halâl* sözünde geçen *ellipse*’de olduğu gibi ‘kadın’ için *erli*, *karalı*, *harem*

² Krş. W. BANG, Kosm III-66 s. Burada *canım*, *gözüm* gibi iyelik I. ş. ile yapılmış olan sözler “rein adjektivisch” —sadece sıfat— olarak gösterilmektedir.

³ Yunancası : I. Khloros, Lexicon Tourko-Ellenikon, İstanbul 1899 *authentēs* Bizans devri yunancası “kendi kendine bey, kendi iradesine sahip, efendi”.

gibi kısaltılmış olan fakat aslında *hatun* veya *karı* ile doldurulacak teşkiller vardır. Bunun gibi İbn Müh. *biklig* (her halde *biglig* veya *beglig*) ‘erkeği olan kadın’ yani *biglig hatun* veya *biglig karı* yerine geçmektedir. Böyle teşkilleri göz önünde tutarak ben *begüm* ve *begim* şeklini genitif halinde *beg-nüñ* veya *beg-niñ* gibi bir Ellipse’den üretmek isterdim. Yani: *begnüñ hatunı*, *ayali* veya *karısı* şekillerinden kısaltılmış olacaktır. Hindistan’da bugüne kadar *begüm*, *-ü-m* sonekiyle kullanıldığına göre bu şekil genitif *-nüñ*’ün canlı olduğu devir ve mntıkadan geçmiştir. Buna mukabil şark türkçesi ve çağataycadaki *begim* canlı olan konuşma diline uyarak *-i-m* şeklinde kullanılmaktadır.

c) *-m* sonsesli üçüncü söz *ayım* Rdl. (kkır.), *ayım*⁴ (çag.) ‘kadın zevce’dir. krş. § 93. Bu sözcük de umumiyetle *ay* ‘mah’-iyelik I. ş. *-m* ‘benim ayım’ yani ‘benim sevgilim’ şeklinden üretilmektedir. Krş. MENGES K. “Volkskundliche Texte” Berlin 1933.

Şecere-i Ter. (1443) ‘kadın, için هلی، هلالی، هلی، vardır. Bunlar *-i-* veya *-a-* ile (*hayli*, *hailali*, *hali*, *hiyli*, *hiyleli*, *hili*) yahut arapça *ehl* اهل veya *halâl* حلال sözünden bozulmuş bir teşkil midir bilinmemektedir. Ancak STEINGASS’da هيله *haila* şeklinde okunan ‘master of a family, householder’ yani ‘aile başı, ev idarecisi’ şeklinde bir söz vardır. *ayla* Rdl. (ŞT.) ‘büyük kız kardeş’, yaşlı kadın’ ve ‘ihtiyar kadınlara hitap’; *eyle* A. v. Le Coq Sprichwörter ‘hala, büyük kız kardeş’ mânâsındadır. Krş. Söz Derl. (Ereğli - Zonguldak) *ayce* ‘yaşlı kadın’. Şayet bu üç *ayım*, *hayla*, *ayla* şekillerini aynı kelime olarak almak mümkün ise, ben farsça *hayla* ve Fars. *-ma* ekleyerek *haylama* ‘aile büyüğü, bizim aile büyüğü’ şeklini tercih ederdim. *-l-* ve sonsesteki *-a* zayıf bir vurgu ile düşebiliyor. Bundan *hayam*, *hayım*, *ayım* şekilleri ortaya çıkar.

KONONOV Şecere-i Ter. S. 104, 189’da S.P. Tolstov’un “Drevniy Horezm” S. 325-331’den alarak şu notu geçiriyor: “Mitolojik Oğuz’un mitolojik anasının ünvanı *Aykağan* idi”. Burada geçen *ay*, *kün* sözünde de olduğu gibi eski ünvanlar ile ilgili bir kelime olsa gerek.

⁴ Bu söz hakkında katî bir şey söylemek çok zordur. Bilhassa Türkistan sahasında bulunduğuna göre Tacikçeye de baş vurmak lâzımdır. ar. olarak STEINGASS’da ve H. WEHR de “Arabisches Wb. für die Schriftsprache der Gegenwart” O. Harrassowitz, 1952, *im*, *aim*, *aiyim* آیم، آیامی، آیامی çoğul *ayama*, آیام “dul” sözcüğü vardır. Fakat bu mânayı kadın ve yüksek rütbeli kadın için düşünmek güçtür.

aylı CC; *aylu* Houtsma; *aylığ* Sarı Uygur ‘hamile’ her halde ‘muayyen bir ayla tahdid edilmiş’ mânasında olup yukarıda geçen diğer sözlerle karıştırılmamalıdır.

ç) Gerçekten de *-m* ile sona eren ve I. ş. iyeliğe benzeyen bazı sözler vardır, örneğin : *isım* MALOV (Sarı Uyg.) ‘dul kadın’ eski lehçelerimizde belli olan *idi* ‘sahip, Allah, Tanrı’ burada ‘benim sahibim’ anlamından mecazî olarak gelmektedir. Sarı Uygurlarda bu söz Şaman ilâhlarının birinin adı olarak *Altan xan isım* birleşğinde aynı eserde geçmektedir. Böylece bu söz bir taraftan yukarıda sözü geçen *idi*, (*āzi* Kyzyl Spr. iyelik 3. ş.), *iyi*, *iyē*, *ā*, *ägä* gibi üretilmiş şekillerde sahip anlamında olup, diğer taraftan eski kelimeleri muhafaza eden Sarı Uygurlar arasında ilâhi kuvvet olarak yaşamaktadır. Anadolu’da kullanılan *ev issı* ‘ev sahibi’ tâbiri de Sarı Uygur şeklinin tek örnek olmadığını ve hâlâ da birbirinden en uzak Türk bölgelerinde birbirine benzer fonetik şekilde yaşamakta devam ettiğini göstermektedir. Bkz. § 18. Buna karşılık olarak Sarı Uygurlarda ‘dul erkek’ için *ısıık oşka* ve *esıık* sözü aynı eserde kaydedilmiştir. *ısıık*, sözü *idi*, *izi* ve *issı* ile ilgili olup bir *-k* ile belki de *ısıı yok* ‘sahibi yok’ şekliyle genişletilmiştir. *oşka* ise gene yukarıda bahsi geçen *abişka*, *aviçka* sözünden ortaya çıkmış başka bir fonetik şekildir.

d) *-m* sonesle Uygurcada *teñrim* ‘haşmetmaâp, majesteleri’ anlamında kullanılan bir ünlem olduğu gibi TT IX da ‘prens’ anlamına da gelmektedir. Böylece Allah yerine geçen bir ifadeden ‘sahip’ –‘kadın (veya kadın cinsi), için bu iki söz *idi* ve *teñri* türkçe sinonimler arasında semasiologie bakımından da birleşmişlerdir. *Tanrı* gayri cinsî olduğundan hem erkeğe hem kadına bir ünlem olarak geçebiliyor.

Burada olduğu gibi *-m* iyelik I. ş. ile ifade edilen sözler (yukarıda da § 4 *Ekleme a)* not 2 de kaydedildiği gibi) *kızım*, *canım*, *sevgilim*, *anacığım*, *anneciğim* Kzn. lehçesinde *eniyim*, (*anacığım*), *kanatım* (kanadım, sevgilim) sevgi ile ilgili aidiyet ve ünlem gibi kullanılırlar. Sarı Uygurlardaki *isım* dahi bizim bugün *Yarabbi*, *Yarabbim*, *Allahım sen bilirsin* gibi doğrudan doğruya Allah’a yakınlığı bildiren tâbirlerden analoji, yani örnek alma yoluyla kullanılmış olabilir. Buna göre *-m* eki ile sadece iyelik I. ş. ve ünlem birleşmiş oluyor. Yukarıda *Ek* § 4 de sözü geçtiği gibi KOsm. ’da W. BANG’ın tek bir cümle ile anlattığı *canım* v.b. için ‘sadece sıfattır’ mütalâasını da göz önünde tutalım.

5. Türk lehçelerinin gerek yazı gerekse konuşma dilinde ‘kadın’ için türlü türlü sözlere rastlanmaktadır. Bazan lehçeye göre anlam değiş-

tiren bu sözcükler karışık bir manzara arzederler. Meselâ : yeni lehçelerde *iş*, *eş*, 'arkadaş, dost', Türkiye türkçesinde *eş* 'zevce' krş. § 34.; yeni farsçadaki *îşî* (Ziya) 'kadın, hanımefendi' her halde osmanlıcadan geçmiş bir sözdür.

Bu sözün Kâş. İbn Müh.'da çoğul *-ler* ile *işler* (herhalde *işiler*) 'kadın' şeklindedir. TT 1-109 *işî* 'beyin hanımı'; CC *eşî* 'kayın valide' *işiy* (CAFEROĞLU) 'kadın ünvanı'; Abakan lehçelerinde (Castrén) *eiş* 'eş, kadıncık'; sadece 'kadın' anlamında *eş* ve *iş* ne Kâş. 'da ve ne de Index'de bulunmaktadır.

Ekleme :

Şecere-i Ter. (203, 218, 742, 979) de bulunan *köç* 'kadın, genç kadın' Türkmenler ve bilhassa göçebeler için göze çarpan bir sözdür. Anlattıklarına göre göç, önde deve üzerinde olan bir kadınla yola çıkar. Bundan başka göçebelerin göçleri başlıca genç kadınlar tarafından idare edilirmiş. Böylece bu söz *köçbaşı* tâbirinden kısaltılmış yani bir ellipse olabilir. *köç*'ün esas mânası göçebelerin bir yerden bir yere taşınmalarını ifade ettiğinden, *köç*'ü idare eden de bir kadın olduğundan bu söz 'kadın' mânasına mecazî olarak alınmış olabilir. Bugünün sözlüklerinde 'kadın' anlamında bu tâbir bulunmadığına göre, daha eski bir devre ait olduğu anlaşılmaktadır. Fakat aydın Özbek ve Kazaklar bunu anlıyorlar. Bugünün özbekçesinde *köç* 'ev eşyası' mânasında olup artık bu tâbir dahi onlara 'kadın' mânasını andırmaktadır.

6. *tişi*⁵ umumiyetle hayvanlar için kullanılır 'dişi cinsi', fakat uygurcada (Index) 'kadın, dişi', bunun yanında 'kadın' için *tişi tınlıg*; Kâş. 'kadıncık'; krş. Carstrén: *tizi, tize, tije* 'kadıncık, dişi'. Anadolu'da bu söz genişletilmiştir : § 14.

Ekleme :

Karaçayca (136) *tişiruw* 'kadın, dişi, kadın cinsi', KSz XV *tişirũ*, 'kadın cinsi, *erkegrũ*, erkek cinsi, erkek milleti'.

7. *kişi* (Index, Kâş.) 'insan, kişi, zevce'; *tişi kişi* (M III 22-7, CAFEROĞLU) 'kadın'; bu söz lehçelerde her iki cins için de kullanılmaktadır. Meselâ Anadilden Gaziantep ve Güney Doğu İllerimiz *gişi* 'erkek, zevce, arkadaş, insan'. Bunun yanında birleşik şekiller olarak Ö.A.

⁵ Bundan sonra gelen ve § 9'a kadar olan kısımdaki bazı kelimeler W. Bang Tur-kologische Briefe II. de de vardır.

AKSOY, Gaziantep Ağzı II, 141 s. de *kişi kızi* 'namuslu, kendi halinde kadın'; *gişiye var-* 'evlenmek; kocaya varmak'; kızn. lehçesinde *kız kişi, xatın kişi, ir kişi* 'kız, kadın, erkek'; *apa kişi* 'büyük kız kardeş' *kiçkine kişi* 'küçük insan'; Tuv. Slov. *xeräjen kişi* 'kadın' vardır.

Çuvaşça'da olan *aram, arem* 'kadın' umumiyetle arapça *harem* den (PAASONEN ve Turkologische Briefe II, 247) üretilmektedir. BENZING, S. 30 da *heraram* sözünü 'kadın' olarak aldığına göre <*kız adam, kız azam*, r-z değişmesiyle <*kır aram, hır aram*'dan meydana gelmiş olabilir. Burada *adam, kişi*'nin sinonimidir ve d, z ile آدام, آدام *adam, azam* şeklinde yazılabildiği gibi bazı yerlerde türlü türlü de konuşulabiliyor.

8. *urağut* 'kadın' eski lehçelerde (Kâş. uyg. Abu Hayyan); *urawut, uraut* Rdl. Wb. (çag.); *urğaçı* (S. BUHARÎ) 'kadın, zevce'; *urğaşı* (Rdl. Wb. kır.) 'kadın, hayvanların dişisi' Turkolog. Br. II, 244, 234 de *ura-* 'şişmek' *ur* 'şiş' yani 'hamile' sözüne müsavi gösterilmektedir. Burada S. E. MALOV'un Sarı Uygurlar çalışmasını hatırlatmak isterim, orada *orukka ver-*, *urukka sal-* 'bir kızı evlendirmek' fiili vardır. Buna göre bu sözün *uruğ* 'soy, tohum' ve Tuv. Slov. 'kız' mânasına gelen tâbir ile ilgisi vardır.

9. Eski Türk lehçelerinde (Turkolog. Br. II 242-243) görüldüğü gibi 'kadın, zevce' için *yutuz* ve bir sıfat teşkili olan *uzuntonluğ* yani 'uzun elbiseli' sözleri bilinmektedir. Bu sonuncu söz W. BANG tarafından genişçe anlatıldığından buraya almağı gereksiz bulduk. Bundan başka eski türkçede bulunan birleşik tâbirler olarak *kız kuduz* 'kız ve kız çocuğu' veya 'kadın ve kız çocuğu' ifadelerini zikrederim. Kâş. de *kuduz* 'orta yaşta olan kadın', *kuduzlan-* 'olgun bir kadınla evlenmek'; RAMSTEDT, Tonyukuk Âbideleri 48 *kız kudaz* aynı m. vardır. (bu eserin notlarına da bkz.)

10. Bu misallerden de görüldüğü gibi 'kadın' için kullanılan söz ve ifadelerin çoğu sıfatlardır. Galiba bunlar önce 'kadın' ın sıfatı olarak meydana gelmiş sonradan da yavaş yavaş onun adı yerine geçmiştir. Meselâ : *algan* Rdl. (alt. tel. soy. sag. koyb.) 'kadın' kelime kelimesine 'alınmış'; *erli* (kzk.) 'kadın' yani eri olan; *karalı* (kzk.) 'dul' yani kederli; *êrjok, irejok* (Castrén) 'dul' yani 'eri olmayan'; Anadilden *kanayaklı* (Sivas) 'kadın' <*kanayak* Ö.A. AKSOY Gaziantep Ağzı II, 129 S. 'yalnayağ tarlada çalışanlar'; *şanlı* Anadilden (Çorum) 'fahişe'; *deyikli* aynı y. (Ağrı, Karapapah) 'nişanlı'; Turkolog. Br. II-245 *körgönüm* (Proben

1-226) 'nişanlım' mânasında geçer. *körgön* Rdl. Wb. (kır.) 'değerli akraba' mânasındadır. Burada belki de zikretmeye bile değmiyecek, kadın için kullanılan bazı sözler vardır ki, bunlar 'kadın' için kullanılan aslı kelimelerden biraz ayrılırlar. Meselâ : sıfatlar, mecazî tâbirler ve türlü türlü kelime guruplarına giren sözler : kzn. *anası*, *analari* yani 'çocukların anası kadın'; Anadolu'da *bizim*, *bizimki*; konuşma dilinde *bizim hanım*, *evdekiler*, *çocuklar*, aile efradı ile beraber kadını kasteden tâbirlerdir. Halk dilinde *yahu* kadının erkeği tarafından çağırılması için kullanılan bir hitaptır, Kıbrıs Türklerinde de aynı mânada vardır.

Ekleme :

Diğer Türk lehçelerinden şu sözleri de ekliyelim : MALOV (Sarı Uyg.) *isek* 'evlenmemiş kadın' < *ersek*. aynı yerde *yutxci* 'küçük kardeşin karısı' krş. Uyg. *yutuz* § 9. Aynı yerde *yexke* 'yaşlı kadın' ve *kıyma satpa* 'becerikli, atılğan kadın'.

Anadolu'da 'k a d ı n'.

11. Söz Derl. ve Anadilden gibi Anadolu Ağızları derlemeleri 'kadın' ve onun bazı muayyen sıfatları için meselâ ortak, sevgili, uygunsuz kadın, kız, hizmetçi kadın, ihtiyar kadın gibi türlü türlü bölümlere ayrılabilen söz ve ifadeler karşılık olan bol bol malzeme ortaya çıkarmıştır. Burada bunları sıra ile vermeğe çalışacağız. Fakat maalesef bunların birçoğu dil bakımından izah edilememektedir.

aba Söz Derl. (Ankara, Gaziantep), hanım, krş. *apa*.

başa Söz Derl. (Kastamonu) 'kadın' < *baş ağa* 'evde en mühim şahsiyet' *baş* sözünden teşkil edilmiş benziyor. Krş. aynı sözden *paşlık* Rdl. Wb. (bar.) 'kadın zevce' ve osm. *baş kadın* 'sultanın birinci karısı' ve osmanlı saraylarında bir rütbedir. Krş. § 44. Birleşik şekiller olarak *baş yoldaşı* Söz Derl. (Aziziye, Ereğli- Konya), 'kadın, zevce, arkadaş'; *başı bütün* Anadilden (Antalya, Ankara) 'dul olmayan kadın' aynı yerde *başı bozul-* fiil olarak (Güney Anadolu) 'dul kalmak' (kocanın ölümünden sonra); *tülbaş* Söz. Derl. (İzmir ve Kütahya civarı) 'göçebe Yörüklerin kadını'; *ağbaşığ* Rdl. Wb. (çag.) ve S. BUHARÎ 'büyük anne, ihtiyar kadın'.

Ekleme :

Yörüklerin *tülbaş* sözüne muvazi olarak Kazakçada 'kadın' için *aķcaulik* 'ak baş örtüsü' kullanılmaktadır. Hattâ Kazaklarda kadına

verilen büyük ehemmiyeti şu atasözü de göstermekte ve : *birinşi baylık den saulık, ekinşi baylık akcaulık, üçünşü baylık on saulık* 'birinci zenginlik ten sağlığı, ikinci zenginlik kadın, üçüncü zenginlik on (baş) sağılacak koyun' olarak hayat felsefesinin temelini çizmektedir.

12. *bike* Söz. Derl. (Merzifon, Amasya) 'hanımefendi'; (Eskişehir), 'zevce'; (Konya) 'görümce'; aynı söz diğer lehçelerde de vardır. Rdl. Wb. (çag. kır. kzn.) 'hanım, hanımefendi'; bunun yanında *bikeç* (çag. kır. kzn.) 'genç kız, genç kadın'; kzk. aynı m.; YUD. de her iki kelime aynı m.; buna muvazî olarak Karayimler'da (Kar. Kow.) *biçe* 'kadın, kraliçe Karaçayca *biyçe* 'hanım' zikredilmelidir. Turkolog. Br. II, 246 (çag.) *baybiçe*, kzk. *baybişe* 'birinci kadın, büyük kadın; YUD. aynı m.; *pige çuv.* (Paasonen) 'hanımefendi' v.b. Bu söz <*beg-öke* ve *beg-çiçe*'den türemişe benziyor. *öke* (çag. ŞT. ve özb.) 'kız kardış', *çiçä* (çag.) 'teyze, büyük kız kardış' krş. § 34. Bu *bike* sözünün Anadolu'ya göç etmiş olan muhacirler tarafından diğer lehçelerden getirilmiş olup olmadığı şimdilik kesin olarak tesbit edilemiyor.

13. *billa* Anadilden (Acıpayam, Denizli) 'kadın', hanımefendi', *billa* (Niğde, Denizli, Muğla) aynı m. ve 'zengin kadın'; *bolla* Söz Derl. (Şabanözü, Polatlı - Ankara) 'evlenmiş kadın'; bu sözün menşei bilinmemektedir. Elimizde olan sözlüklerden bir neticeye varmak mümkün değildir. Fakat yukarıdaki *beyöke*(?) gibi *bey abla* şekli üzerinde durmak mümkündür. *beyağabiy* <*beg aga beg* olabildiği gibi belki *bey abla* teşkili de düşünülebilir. Zaten halk dilinde genç kadına hitap olarak *abla* kullanılmaktadır.

abla Rdl. Wb. (krm. az. osm.) 'büyük kız kardış' yanında İstanbul'da 'iyi hanım, iyi kadın' mânasına gelen ve çocuk bakan yaşlı hanımlara hitaben kullanılan bir söz olarak verilmektedir. Buna göre farsça *lâlâ* 'terbiyeci, çocuk bakıcı' kelimesi ile birleşerek <*apa lâlâ* birleşiginden ortaya çıkmışa benziyor; *apa* 'büyük kız kardış ve ced' anlamında belli olan bir sözcüktür. Krş. Uyg AGr, ve KBR 1122, 1732: *apa oğlanı* 'insanlar'.

14. *dişeli* Anadilden (Teke), *dişeyli* (Niğde) 'kadın' *dişi* ar. اهل *ehli* iyelik 3. ş. -i <*dişi ehli* 'kadın cinsi' birleşiginden meydana gelmiştir, nitekim Dede K. D 14 bu şekildedir. Bunun yanında Anadilden ve Söz Derl. *dişileti*, *dişeyleti* (Kütahya) aynı m. her halde <*dişi ehliyeti* <ar. اهلييت *ehliyet*, şahıs, aileye mensup olanlar' yukarıdaki gibi bir teşkil olsa gerek.

15. *dişi-galek* Anadilden (Menteşe) 'kadın' < *dişi* ar. خالایق *halâyık* 'şahıs, hizmetçi' bileşiğiyle ortaya çıkmış olması pek muhtemeldir. Anadolu'da bu *halâyık* sözü türlü şekil ve mânalarda vardır. Meselâ : 'hizmetçi, ırgat, kart kız, evlenmemiş kız' gibi. *kalık* Anadilden (Sivas) 'evlenme yaşında genç kız'; (Çorum, Maraş Yozgat, Avşar) 'eyde kalmış kız'; *kalık, kaluk* Söz Derl. de Anadolu'nun birçok yerlerinde aynı mânada geçer. Meselâ *galuk* (Gümüşhane) aynı m.; *kaley* Anadilden (Acıpayam - Denizli) 'hizmetçi'; Söz Derl. *galek* (Akçova, Çine - Aydın); *gelek* (Antalya) ve hattâ küçültme ekiyle *galuş* (Çanakkale) 'hizmetçi' v.b.

x-k-g fonetik değişmesi birçok Türk lehçelerinde bulunmaktadır. *galek* için dikkate alınacak nokta arapçadan geçmiş olan *l* sesinin Türkiye türkçesinde umumiyetle incelmesidir, böylece *halâyık* > *kalık, kaley, galek* ve *gelek* şekillerine geçmek gelişigüzel halk dili konuşmasında zor bir iş değildir. Bilhassa Anadolu'da vokal ahengi çok değişik ve araştırmalara muhtaç durumdadır. Bu kelimenin Yunanca *kaliki, galik, kelek, gelik* 'ayakkabı, kadın papucu' (Oriens 8-103) ilgisi olup olmadığı üzerinde duramıyacağım.

16. *eksük* Anadilden (Keskin Türkmenleri, Ankara) 'kadın'; *eğsikli, eğsik* Ö. A. AKSOY, Gaziantep Ağzı III; *egsüetek* Anadilden (Sivas) aynı m. Bu söz bugün kullanılan mânasında mı yoksa Söz Derl. ve Tarama Sözl. de *eğsi, egşi, egcü* 'ucu yanmış odun' tâbirinden geçmiş olan mecazî bir kelime midir, yani 'yanmış etek'; beceriksiz, salak', şimdilik bilinmemektedir; herhalde bu iki kelimenin de ayrı ayrı açılardan tahlil edilmesi icabetmektedir.

17. *evşenliği* Anadilden (Yozgat, Ankara Türkmenleri) 'zevce' edebî dilde Tarama Sözl. III, IV *evdeş* 'zevce' birleşik teşkil olarak aynı yerde *evdeki evdeş*; Anadolu'da Söz Derl. *evdeş* 'evli olan erkek ve kadın' mânasındadır. *evdik* Söz Derl. (Karakuyu-Seyhan) 'nişanlı halinde müstakbel kocasıyla münasebette bulunan ve ona kaçan kız'; *evcimen* Anadolu'nun birçok yerlerinde 'evinin işini iyi bilen kadın'; bu söz *evcimal* ve *evciman* şekillerinde 'evine bağlı' mânasına gelerek her iki cins için de birçok yerlerde kullanılmaktadır.

ev ve *eb* yani 'oturulan ev mesken' anlamına gelen sözden üremiş olan *äbci, ävci, äpçi* 'kadın' en eski eser ve yazmalarda bulunmaktadır. Uygurca'da da *äbçi, äwçi* (CAFEROĞLU, USp, Heilk. II, 2-65) görülmektedir. Bu sözün aslı fonetik değişmelerle *iw, öy, ü...* şekline girdikten sonra da gerek konuşma, gerekse yazı dilinde *äbçi* ve *äpçi* şeklinde de-

ğişmeden kalmıştır. Böylece örneğin *apçi* Rabg. Abu Hayyan, Houtsma, CC, Ettuhfet, Rdl. Wb (tel. alt. lebed.) ‘kadın, zevce, evlenmiş kadın, ev sahibesi, ev hamımı’; Abakan lehçelerinde (Castrén) *epçi* ve *ep epşe* ‘yaşlı kadın’; HOUTSMA’da *tul epçi* ‘dul kadın’ aynı sözlükte *ایوداش iwdeş* veya *evdeş* okunabilecek ‘ev hamımı’ şekli vardır. CC GRÖNBECH *evdegi epçi* ‘hizmetçi kadın’; Turkolog. Br. II-245-46, Proben IX-623. Nr. 54, 55 *epşi at* ‘kısırak’, *epş inek* ‘inek’ şeklini veriyor ki burada *epşi* ‘dişi’ mânasında geçmektedir. S. BUHARÎ (çag.) *öylük* ‘kadın, evli, ev sahibi olan’ mânalarını vermektedir. Sadece *üy* Rdl. Wb. (kzk, tel.) ‘kadın’, *üy kişi* ‘hamile kadın’, *ülkön üy* (kzk.) ‘yaşlı kadın’, *kişi üy* ‘genç kadın’, bundan başka Rdl. Wb. da *ev* kelimesinden üretilmiş olan teşkillerden lokatif ve aidiyet *ki* ‘si ile ’ *üydege* ‘(bar. tel. kumd.) ‘kadın’, *üdügözü* (Proben IV - 31-18) ‘evdekisi’ yani ‘onun karısı’; Tuv. Slov. 187 s. *ög işti* ‘aile efradı’ <*ögiçi* ‘ev içi’ (-ndeki); MALOV (Sarı Uyg. 164) *erepçi* ‘evli erkek ve kadın’ vardır.

18. *eye* (Ahlat, Bitlis), *iyye* (Konya) Sözl. Derl. ’de birçok mânalarla beraber ‘efendi, baba, ve ailenin saygı değer kadını’ bunun yanında *iyice* (Ereğli) ‘büyük anne, sahibe’ mânasındadır. Bu söz de *eye*, *eye* <*idi* ‘efendi, sahip’ hattâ eski metinlerde Tanrı mânasına da gelen sözden geçmiş olacağı benziyor. krş. ar. *şahibe* صاحبه , ve isim § 4 *Ekleme ç*).

19. *horanta* Anadilden (Güney Anadolu) ‘evlenmemiş kadın’ her halde <farsça خورنده ‘bedava yiyen, (kadın)?’

20. *kanayak* Anadilden I (Yozgat), *kanayaklı* (Niğde, Rize, Kars, Denizli) ‘kadın’. Akşehir civarında ‘kız’ Anadilden II *kanayak* (Kayseri) kız, *kanayaklı* aynı yerde ‘kadın’. *kanayak* Ö. A. AKSOY, Gaziantep Ağzı II-129 ‘yalınayak tarlada çalışanlar’, *ganayak* ‘üstünde başında bir şey olmıyan yalınayak, fakir’. Buna göre bu tâbir de kadının tarlada çalışmasından geçmiş olan tasvirî bir tâbirdir.

21. *kaşık düşmanı* Anadilden (Sivas) ‘kadın’ yani kelimenin öz mânasıyla ‘obur, çok yiyen’.

22. Bunun gibi, kadını küçültücü sıfatlar yanında, meselâ § 16 da geçen *egsüetek* gibi, Anadolu’da ‘kısa etek’ tâbiri, yani ‘tam olmayan’, Dobruca Tatarlarında *kışkayaklı* (Çora 40) yani ‘uzaklara gidemiyen, kısaayaklı’ MALOV (Sarı Uyg. S. 101) *secdiğ* ‘saçlı’ kadın sinonimi olan tâbirler de zikredilmelidir.

23. *köroğlu* (Anadilden II) 'kadın' Anadolu'nun her yerinde bilinir. Bunun gibi ikinci derecede ve acınacak durumda olan bir şahıs olarak Şark türkçesinde *mazlûm* < ar. مظلوم ; *zâ'if*, *zâ'ife* < ar. ضعیفه buna benzer mânada; kzn. *marca* kadın için çok kaba bir küfür tâbiridir. *marca* mânasının sertliğinden dolayı 'gâvur karısı, müslüman olmıyan kadın' ve bu anlam dolayısıyla sadece Rus kadınına nefret anlamında söylenmektedir. Aslında bu tâbir de *mazlûm* sözüne muvazi gelmiş olsa gerek. KSz XV de Balkarca için bu sözün karşılığı 'biçare zayıf' olarak Karaçayca'da ise sadece bir hitap şeklinde kullanıldığı zikredilmektedir. Çuvaşçadaki *mayra* (PAASONEN) Rus kadını, ve Kzn lehçesi *marca*'nın rusça Mariya'dan geldiği düşünülmektedir. Fakat aynı yerde *mekşe mayri* Mordvin yani 'Çeremiş karısı, *todar mayri* 'Tatar kadını' mânalarında görülmektedir. Bu sözün rusçadan geçmiş olması bizce pek muhtemel olamaz. Çünkü halk dili Mariya yerine Maşa, Manya, Manıçka, Marfa Marusya kullanmaktadır. Baba adıyla kullanılan Mariya Nikolayevna veyahutta Mariya İvanovna gibi rusça tâbirler, bu dili bilmiyenler için anlaşılmaz mürekkep teşkillerdir.

Türk Dili Belleten (1946-111, 8-9, Folklor Derleme fişleri, S. 96) erkeklerin karılarına alay yolu ile kullandıkları bazı mecazî tâbirleri vermektedir. Yukarıda § 21-23 de geçen *kaşık düşmanı* ve *köroğlu* tâbirleri yanında *çorbacı*, *kaşıkçalan*, *evuşşığı*, *küldöken* ve arapça *melefe* < ملفوفه ; *melfufe* 'sarılmış' tâbirinden 'kadın' için kadının dış görünüşü, yani çarşafına bürünmüş kıyafeti tasvir edilerek, onun adı olarak geçmiş olsa gerek.

24. *kızan* Söz Derl. (birçok yerlerde) 'kadın, çocuk, kız, arkadaş' hattâ 'küçük dişi köpek'. Azeride aynı tâbir 'kadın'; *hızan* Söz Derl. (Kaleyaka, Perşembe-Ordu, Şebinkarahisar, Giresun) 'aile efradı'; *gızan* Anadolu 'olgun yaşta erkek çocuk' *garı gızan* 'kadın ve çocuklar'; Azeri'de de aynı mânâda.

25. *kuşak* Söz Derl. (Tire, İzmir) 'sülâle, batın, karın' modern dilimize 'nesil' mânasına geçmiştir. Turkolog. Br. II 245 *koşak* (kzk.) 'kadın' bir arabaya koşulmuş iki mahlûk, çag. *koşarta* 'kadın, metres' bununla ilgili olsa gerek. TT VIII *awurta* 'yaşlı, çocuk bakan kadın' mânasında olan bir Skr. *āwirdha* sözü vardır. *koşarta* böylece *koş avurta* birleştiğinden ortaya çıkmış olması muhtemeldir.

26. *ulun* Anadilden II (Kütahya) 'hammefendi, ev sahibesi' tek yerde kullanılan bir sözdür. Bunun < *ulu ana* 'yaşlı kadın' dan mı

(Abu Hayyan ‘büyük anne’) yoksa *urı oğlan* ‘erkek çocuk’ tâbirinden mi geçtiği bilinmemektedir. Tuv. Slov. *uruğ* ve *kıs uruğ* ‘kız’ mânâsındadır. Bunun gibi mânâ değişimleri başka yerlerde de vardır. Meselâ: *cuvan* < fars. جوان ‘genç erkek’ Doğu Türkistan’da ‘kadın’ mânâsındadır. G. JARRING the Contest of the Fruits ‘genç kadın’ Yarkent ve Hoten civarı ‘orta yaşta olan kadın’ mânâsına gelir. Yine Doğu Türkistan’da bu söz (Le Coq Sprichwörter.) Turfan çevresinde *cugan*, Kuçadan Batıya doğru olan bölgelerde *çaukän* şeklinde konuşulmaktadır. YUD. deki *cuban* ‘güzel ve genç kadın’ aynı kelime ile ilişiği olsa gerek. *cubay* YUD. (kırg.) ‘nişanlı, zevce, zevce’ *cup* < fars. çift جفت ve YUD. *cuptu* ‘kanunî kadın, helâl kadın’, STEINGASS *cufti* جفته جفت ‘Copulation pairing, ve başkaları farsçadan gelme ve ‘*cuvan*’ la karıştırılmaması icabeden ‘kadın’ tâbirleridir.

çift ‘kadın’ için umumî bilinen bir sözdür.

27. ‘kadın’ için kullanılmış olan bazı tâbirler, başka bir kelime örnek tutularak mecazî mânâda geçmiş olsalar gerek. Bunların kullanılış yerleri mahdut olduğu gibi, teşkilleri de karanlıktır. Meselâ: *boşnak* Anadilden II (Alacahöyük, Çorum) ‘kocasından kaçarak başkasına varan kadın’ her halde sadece halk mânâsına gelen *boşnak* tâbirinden geçmiştir, çünkü Boşnaklar’ın çoğu memleketlerinden göçüp gelmiş muhacirlerdir.

28. *catlak* Söz Derl. (Ortaköy, Niğde) ‘bunak kadın’ *çatlak* ise, ‘kırık’ mânâsına gelmektedir. Burada normal durumunu kaybetmiş olan yaşlı kadına verilmiş mecazî bir tabir olarak geçer, fonetik bakımdan da ç- > c-.

29. *çiğer* Söz Derl. (Kadıçiftliği, Yalova, İstanbul) ‘hamarat kadın’ < fars. چگر Konuşma dilinde *çiğer* sevgi anlamında geçer. Meselâ: *çiğerpare*, *çiğerköşe*, *can çiğer* gibi.

30. *cıvır* Söz Derl. (Dalama, Aydın) ‘kadın’; Abdal da: gizli dile ait bazı kelimeler arasına alınmıştır ki, bir zümreye ait olan söz olacaktır. *çimtilli* Söz Derl. (Denizli) ‘tertipli (kadın)’ *çim?* acaba bir ses taklidi kelime midir? Buna karşılık *deremetli* ‘evin içinde ve dışında derli-toplu olmıyan kadın’ (Gaziantep) < fars. درمائه ‘dermansız, acîz’; *horsana* Söz Derl. (Genezin, Avanos, Kırşehir) ‘iri yarı kadın’; *mıcık* Söz Derl. (Bey-pazarı, Ankara) ‘kadın, kaba’ < onomatop.? *pasraf* Söz Derl. (Torbali, İzmir) ‘pis ve müsrif kadın’ < ar. مصرف; *parça* Türk argosu ‘güzel ve cazibeli kadın’ < fars پارچه، پاره

31. *tonataz* Anadilden (Balıkesir) 'kadın ve kız'; Pallacı, *tanataz*, *tunataz*, *tınataz* olarak geçmektedir.

zeykir Söz Derl. (Kise, Ilgaz-Çankırı) 'boy lu-bos lu, mütenasip vücutlü kadın' <ar. زیکر 'erkek'.

Ekleme :

A. CAFEROĞLU, Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler, İst. Üniv. Edeb. Fak. Nr. 487, 1951, Eskişehir ve Düzce Abdallarının gizli diline ait bazı kelimeler; Erkilet Çerçilerinin Argosu, İst. Üniv. Ed. Fak., Türk Dili ve Edeb. Dergisi 1952, Cilt VI-4; Anadolu Ağızlarından Toplamalar TDK, İst. 1943; Pallacı, Tahtacı ve Çepni Dillerine dair, Türkiyat Mecmuası, XI, 1954 İstanbul'da bulunan yazılarında Anadolu'da kullanılan gizli dilin ve Abdallara dair bazı tâbirlerin izlerini aramaktadır. Bu yazılarda kadınlara dair menşeleri karanlık olan bazı söz ve tâbirler de geçmektedir. Bunlar Abdal, Erkilet, Ağızlar, Pallacı kısaltmaları ile gösterildi. Meselâ :

çapan 'kadın ve genç kadın' *çapanlar* 'kadımlar', *metrek çapan* 'Türk kadını', *yalı çapan* 'yabancı, eenebi kadın' (Pallacı).

danaş, *danaç*, *damaç* <ar. *danap* 'zevce, kadın' (Erkilet) CAFEROĞLU bu kelime üzerinde bir hayli bibliyografya vermekte ve açıklamalar yapmaktadır.

İkinci kadın

32. İlk zevce üzerine alınmış olan ikinci kadın için de çeşitli sözler kullanılmaktadır. Umumî bilinen kelime Türkiye'de *ortaktır*. krş. Kar. Kow. *ortax* 'zevce, zevce, arkadaş'; Anadolu'da da bu mânaya gelen türlü türlü sinonimler vardır. Fakat her yerde kullanılan ve en çok yayılmış olan söz *kuma* ise Anadilden ve Söz Derl.'de bir hayli yer gösterilerek geçirilmiştir. Birçok eski lehçeler ve yazmalar meselâ : Rdl. Wb. (çag. osm. kom. sart. Kar. L.) CC, Gr., Tarama Sözl. IV. de XVI. yüzyılda aynen bulunmaktadır. Rdl. Wb. çag. ve İbn Müh. *koma* 'metres, odalık, cariye ve yardımcı' mânalarında Arap harflerinin *o*, *u* seslerini veremediğinden ortaya çıkmış olan yanlış okumadan meydana gelmiş olsa gerek. PAASONEN'de çuvaşça için *kum*, sağdıç; *kuma* 'sağdıç kadın' mânalarında verilir. Bu sözcük umumiyetle rusça *kuma* 'arkadaş, dayı, dünür'den getirilmekte ise de, eski türkçenin yukarıda da gösterildiği gibi, birçok lehçe ve yazmalarında bulunduğu göre türkçeden rusçaya geçmiş bir sözdür. Söz Derl. *komu* 'yaşlı koca' (Köş-

ker-Kırşehir) her halde aynı kökten çıkmış olan bir kelimedir. Tarama Sözlüğünün I, III, IV'de XVI-XVIII. yüzyıllarda *kuma* karşılığı *altçı* 'iki karısı olan kimsenin birinci karısı' <*alt*'tan üremiş olan bir tâbir kaydedilmektedir.

33. Eski lehçelerimizde geçen *küni* (Kâş. CC) 'ortak, metres', bundan kzn. *köndeş*, özb. *kündaş*, *kündoş*, Söz Derl. (Erzurum) *günü* aynı m. U III-14-15 *künteki yinçke kırkınlr* 'zarif harem kadınları', UIV-38, 149 aynı m. ve 'hizmetçi kadınlar' çin. <*küen* krş. UII-92 *k'wun* 'haremlik, kadınlar odası' sözcüğü ile aynı olduğu anlaşılıyor. Fakat uyg. (Index) de *küni* 'kıskançlık' mânasına gelen bir sözcük vardır ki bu dahi mecazî mânada rekabet halinde olan kadınlar için kullanılmış olabilir.

Diğer lehçelerden kzk. *baybiçe* 'birinci kadın', *tokal* 'genç ikinci kadın' mânasındadır. *tokal eşi* Atsz 339 'boynuzsuz keçi', Rdl. Wb. *tokal sır* 'boynuzsuz inek' dir. Rdl. bu mânayı öne sürerek yaşlı birinci kadına nazaran ikinci kadının kendisini müdafaa edecek durumda olmadığını belirten bir tâbir anlamında almaktadır. Böylece hayvanlardan insan sıfatlarına geçirilmiş olan tâbirler vardır. *aşkuba tasbabel torı* Atsz 1098 atların cinsine göre verilmiş olan isimlerdir. Bu tâbirler güzel vücutlü zarif kadınlar için de kazakçada kullanılmaktadır. *tasbabel* YUD 'zarif genç kadın' bkz § 35, 52.

34. Anadolu'da 'ortak' için kullanılan tek tük sözler Söz Derl.: *bilice* (Ereğli - Konya) <*bilece* 'beraber'.

birge (Bartın - Zonguldak) <*bir-ge* 'beraber'.

eş (Silifke - İçel, Karaman - Konya) 'arkadaş, eş' v.b. krş. § 5

ikili (Alanya, Antalya) <*iki-li* 'iki kişi beraber'.

uluca (Ortaköy - Niğde) <*ulu* 'büyük' ekv. -ça, veya +eçe, hattâ *çäçä* (kzk. kır.); Anadilden Niğde için *çiçi* 'amca veya dayı karısı' ve *çiçe* Avşarlarda 'ailenin en büyük hanımı' bu tâbirler aynı coğrafî sahalardan geldikleri için *uluca* 'yaşlı ortak' <*ulu çiçe* haplologie ve enklise ile meydana gelmiş olabilir. *cice* Abu Hayyan 'çocuğun anneye hitabı'; Anadilden Anadolu'nun türlü yerlerinde 'hemşire, abla, teyze, büyük hemşire' aynı yerde *cici* (Konya - Göksun) 'amca veya dayı hanımı, yenge, amca karısı' mânalarında geçer. Edebî, yazı ve konuşma dilinde çok kullanılan *cici* 'güzel, sevimli, sevgili' sözcüğünü eskiden akraba mânasına geçmiş olan yukarıdaki *cice*, *çiçe* sözcükleriyle ilgisi olsa gerek. Söz Derl. kadın akraba için Anadolu'nun birçok yerlerinde *cece* (Adana)

'yaşlı hıristiyan kadın'; *ciye* 'büyük kız kardeş' mânalarında veriyor. Tek tük kullanılan sözler arasında *bürüce* Anadilden (Konya - Ereğli) 'ortak' zikredilmelidir <*bükrüce* 'ihtiyarlıktan beli bükülmüş kadın' <*bükrü* 'iğri, kambur' ve ekv. *ça, çü*.

35. *ferik* Söz Derl. (Amasya, Konya, Trabzon, Niğde, Koçhisar, Ankara, Bursa, Dadağı - Kayseri) 'ortak' zor anlaşılan kelimeler arasındadır. Diğer mânaları insan ve hayvanlarda 'taze ve genç', piliç, piliçlik devresini ikmal etmiş tavuk, horoz', Ş. SAMİ 'küçük, zayıf' A. TIETZE, J. DENY armağanında bu sözcüğü arapçadan geçmiş kelimeler arasında (167) göstermektedir. Ondan sonra bu makale H. EREN tarafından Yıllık 1960'da ele alınmıştı, bu söz (S. 356-357), onun izahları arasına da girmiştir. Her iki makalede de 'kadın' mânası alınmamıştır. Genç ve piliç manâlarından mecazî olarak genç 'kadın' mânasına geçmiş olabilir. Anadolu'nun birçok yerlerinde kullanıldığı için tesadüfî bir kelime olmayıp, halk tarafından 'ortak' için benimsenmiş olan bir tâbir olacaktır. Krş. Türk argosu 'piliç' 'zarif, güzel kız', *bıldırcın* 'kısa boylu, etine dolgun kadın veya kız' HEUSER ŞEVKET Türkisch - Deutsches Wörterbuch *bıldırcın* için 'baştan çıkarıcı, aldatan kadın' manâlarını veriyor.

36. *ögürlü* Söz Derl. (Güverne, Silifke - İçel, Karaman - Konya) 'ortak' karakteristik bir kelimedir. Anadolu'da *öyür, övür* 'akran, emsal, eş' bazı yerlerde de 'ahlâk, tabiat' mânasında bilinir. Eski lehçelerde Kâş. *ögür* 'sürü' B. ATALAY 'koyun, geyik, bağırtlak kuşu, deve, cariyeye gibi şeylerin toplu bir halde bulunması, bunların sürüsü, bölük' Rdl. Wb. osm. çağ. 'bir sürüde beraber yaşayan hayvanlar'; Tarama Sözl. I, III, IV. de *ögür* 'emsal, beraber yaşayan akran', *ögürlük* 'ünsiyet, birbirine alışmış olmak' *ögür ol-* 'bermutat bir işi yapmak, birbirine alışmak' mânalarında geçer.

Cariye

37. 'cariye' için kullanılan bazı kelimeler bu kadınların sosyal durumlarını açıklamaktadır. Bunlar 'cariyeler' yani 'hizmetçi kadınlar' fakat aynı zamanda, sevgililer'dir. XI. yüzyılda yazılmış olan Kaşgarî'de *avınçu* 'eylenilen bir nesne veya kimse, meselâ 'cariye' mânası, aynı yerde *oxşağı* 'kadın, oyuncak'da verilmektedir. KBR. 1427'deki mısraı *avınçu sevügler bile avnur öz* '(senin) sevgili cariyelerle avunan vücud-(un)' şeklinde tercüme edilip Kaşgarî'deki *avınçu* ile izah etmek de mümkündür.

38. Eski dillerimizde ve yazmalarda 'cariye' için olan *küng* (Âbideler Index, Kâş., Rabg. İbn Müh., CC); Rdl. Wb. da (kom. çağ. tob. kır.) 'hizmetçi kız, hizmetçi kadın' mânâsındadır. Yeni lehçelerde YUD. aynı m.; MALOV (Sarı uyg.) *küng*, *kung* şeklindedir.

BROCKELMANN, Kâş.'da *kaçaç* 'cariye adı, Çin dibası, aslında *kakaç* tezek' mânâsını eklemiştir. Söz Derl. (Beypazarı - Ankara) *gacı* 'küçük kız kardeş, kız kardeş', *gaş* (Ödemiş ve civarı, İzmir) 'kardeş ve kız kardeş'in aynı sözle ilgili olduğu kanısındayım.

39. Birçok lehçelerde bugüne kadar yaşayan *olca* (CC, Kaş. Kar. Kow. kzk. çağ.), *oljo* Wb. Rdl. (bar. küer.), *olça* (çağ.), *olco* (kzk.) 'harb ganimeti', Kırım Türklerinde (Proben VII-119-24) 'kadın, harb ganimeti ve cariye' mânâsındadır; bunun gibi kumukçada da *olca* 'kadın' krş. KOsm IV § 32.

Ekleme: *seriyye* سريره (Ş. SAMİ) 'cariye, odalık'. Bu söz Ettuhfet'te de türkçe *kuma*, ortak sözünün arapça karşılığı olarak verilmektedir. Bu tâbir de harb esnasında ele geçirilmiş ganimetler arasında bulunan kadınlara verilmiş yani cariye anlamında olsa gerek. İkinci mânâsı düşman üzerine sevkolunan ve 500 neferi tecavüz etmiyen süvari bölüğü; Rumlara karşı sevkolunan *seriyye-i müslimin*'dir. krş. uyg. *bulun* 'esir'; S. BUHARÎ *bulğun* 'esir, cariye' Böylece bu tâbirler de *olca*'nın anlamına muvazî gitmekte olan 'odalık' için kullanılan mecazî tâbirlerdendir.

gözde Rdl. (osm.) 'sultanın gözdesi' bugün bile Türkiye'de 'sevgili' mânâsına geçebiliyor. Daha eskiden saraylarda yüksek ailelerde çalışan kadın hizmetçi, cariye ve sevgililere verilmiş olan tâbir olsa gerek. Bugünkü konuşma dilinde her iki cins için de umumiyetle tercih edilen kimseye verilmektedir.

40. Anadolu'da halk dilinde 'cariye' için çok az tâbir bilinmektedir. Köy halkının yaşayış tarzına uymadığından her halde bu gibi tâbirler muayyen bir mânâ değişimine tâbi tutulmuştur. *karaveş* Anadilden (Konya, Sivas) 'cariye'; Söz Derl. (Kastamonu) aynı tâbir 'erkek çocuk, hizmetçi'. Osmanlı edebî dilinin eski kaynaklarında yüz yıllar boyu görülen türlü türlü eserlerde, örneğin Tarama Sözl. de *karavaş* 'cariye, hizmetçi kadın' ve her iki cins için de 'hizmetçi' olarak geçmektedir. Bu tâbir çinceden tercüme edilerek türkçeye geçmiş olsa gerek. Buna dair bkz. A. TEMİR "Moğolların Gizli Tarihi", S. 208.

Bugünün yazı dilinde 'cariye, odalık' ile beraber daha eski yazı dilinde *keniz* (Ş. SAMİ) 'hizmetçi kadın, cariye', *kenizek* 'küçük cariye' < fars. bugüne kadar belli olan ve müslüman Türk ülkelerinde kullanılan tâbirlerdir.

41. *kırnak* Anadilden II (Güney Anadolu) 'her iki cinsten de hizmetçi', eski kaynaklarda (Kâş., Abu Hayyan, İbn Müh.) ve osm. (Ş. SAMİ) 'cariye'; Söz Derl. (Parsa - İzmir, Edirne) 'oynak kadın' aynı yerde (Çorum) 'güzel kız, hizmetçi kadın', bunun yanında bu tâbir birçok mânalara gelen bir sıfattır. Meselâ: 'güzel, titiz, çevik, mütenasip endamlı, işgüzar, becerikli' v.b. yani doğrudan doğruya 'kadın' mânasına değil de kadının evsafını belirten mânalardadır. Anadolu'nun birçok mahallerinde 'erkek isteyen kızgın dişi kedi' karşılığında kullanılan *kırnav* (aynı yerde) aynı kelimededen mecazî olarak mı geçmiştir? Katî söylemek güçtür, fakat Anadilden (Güney ağızlarında) *gırnav* 'kavgacı kadın' ve *kırnak* Söz Derl. (Trabzon) 'uygunsuz kadın' -r- düşmesi ve vokal asimilasyonu ile yukarıda geçen *kırnak* sözünden çıkmış olsa gerek.

42. *yalık* Söz Derl. Anadolu'nun birçok yerlerinde türlü türlü mânalara gelir. Meselâ 'uygunsuz kadın, hafifmeşrep kadın'; *yalık* 'ahlâksız', aynı y.; bu sözcük Kâş. *yalınguk* 'cariye' ve 'insan' anlamında olan tâbirin devamı olsa gerek. *yalınguk* uygurcada (Index) 'insanlar' mânasındadır.

yalaka Söz Derl. (Bolu) 'sürtük' ve diğer yerlerde 'dalkavuk' 'açgözlü, geveze, arsız, sırnaşık' *yaltak* aynı mânalarda; *yallı* (Konya), 'âdi kadın' belki de aynı kökten gelmiş olan teşkillerdir.

43. *yamantı* Söz Derl. (Edirne) 'hizmetçi, sığıntı', (Hayrabolu, Tekirdağ) 'her iki cinsten de hizmetçi'; *yamalık* aynı y. (Kızılcaabölük-Denizli) 'baldız, kız kardeşin ölümünden sonra onun kocasıyla evlenen kardeş'.

yanaşık Anadilden (Konya) 'hizmetçi kadın', Söz Derl. (Güveresilifke - İçel) 'zevce', bazı yerlerde 'arkadaş'; *yanaşma* aynı y. (Buca - İzmir) 'cariye' ve 'sığıntı, mülteci' (Çanakkale, Gelibolu); şuradan buradan kaçıp gelmiş olan kız ve kadın için kullanılan umumî tâbirlerdir.

44. Osmanlı saraylarında çeşitli cariyeler vardı. "İlk Osmanlı hükümdarlarının, XVI. yüzyıl başlarına kadar, hükümdar ve prens kızlarından olarak nikâhli aileleriyle *müstefreşe* ve *odalık* denilen kadın-

ları”⁶ vardı. “Saraya yeni alınan cariyelere Müslüman âyin ve erkânı öğretilir ve okutup yazdırılırdı. Bundan başka istidat ve kabiliyetlerine göre musiki, biçki, dikiş, nakış ve oyunlar gösterilirdi. Cariyelerin bu ilk devirlerine *acemilik* derlerdi. Bundan sonra *acemiler*, *cariye*, *şagirt*, *usta* ve *gedikliler* olarak beş dereceye kadar çıkarlardı. Saray kadınlarının en yüksek derecelisine *kadın* denilip ondan bir derece aşağıda *gedikliler* gelirdi. Gedikliler mutlak surette bir vazife ile muvazzaf ve hizmeti muayyen olan ve padişahın şahsî hizmetine bakan cariyelerdi ve herbirinin bir ünvanı vardı; meselâ bunlardan sofraya bakana *çaşnigir usta*, çamaşır hizmetine bakana *çamaşır usta* denilirdi. Bunların içlerinden ve en gençlerinden on ikisinin has odahlının vazifelerine müşabih vazifeleri vardı. Bu genç kızlar arasında padişahın gönlünü çekene *has odalık* veya *ikbal* derlerdi. *ikbal*, birkaç veya birçok olup içlerinden *baş ikbal*, padişahın *kadın* ünvanı verilen ve *hünkâr hasekisi* de denilen hanımlarından birinin vefatı veya istiskal görerek eski saraya nakli üzerine *kadınlığa* geçerlerdi. Hatundan bozma olarak *kadın* ünvanı verilenler padişahın zevceleri sayılırlardı. Bunların adedi dört ve bazan altı ve yedi kadar olurdu; kadınlar kıdem sırasına göre *baş kadın*, *ikinci kadın*... diye anılırlardı. En itibarlıları *baş kadını*ydı. Kadınların içinde en sevgili olanlara ve çocuk doğuranlara *haseki* denilirdi... Padişahların annelerine *mehd-i ulya* veya *valide sultan* denilirdi... Kızların üzerine nâzır ve müdür olarak *kâhya kadın* adı verilen kadınlar konurdu. Padişahın kadınları *kadın efendi* ve *haseki* olarak iki kısımdı. Erkek veya kız doğuran hasekiye *haseki sultan* denirdi.” ...“Sultanların kız çocuklarına *hanım sultan* denilirdi.”⁷

Sevgili

45. ‘Sevgili’ mânasına gelen sözcükler dikkate şayan olmak üzere çok azdır. Esas sözcük *oynaş* bütün lehçe ve ağızlarda, yazı dili ve konuşma dilinde her iki cins için de aynıdır. Eski kaynaklardan Kâş. İbn Müh. v.b. da böyledir. Bunun yanında Rdl. Wb. *oynaşçı* (Tar.), *oynaşçı* (kzk.) ‘sevgili, metres’ -çi ekiyle genişletilmiş bir şekildedir.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletinin saray teşkilâtı”, S. 146 - 153 Ankara 1945, Türk Tarih Kurumu.

Bu bilgiler bu eserden yer yer aynen alındı.

⁷ Türkiyat XII. 253. s. Nizamülmülk, Siyasetnâme’ye göre Selçuk saraylarında (193. s.) saray kadınlarına verilen *hâcibe* ve *hâdime* tâbirleri geçmektedir.

tuzkaya Kāş. ‘sevgili, güzel’ <tuz yani ‘tath’. Yukarıda madde 37 de verilmiş olan *oxşağı* ‘kadın ve oyuncak’ <*oxşa-*, *oğşa-* ‘sevmek’. Bugünün Türkiye türkçesinde daha da nazik olan *sevgili*, buna muvazi kzn. lehçesinde aynı söz *söyüklü* ‘sevgili’ bunun yanında ‘cemiyet tarafından reddedilen iyi karşılanmıyan’ mânalarda *uynaş*, *söyerke*, *tutumluk* (totomluk) kullanılmaktadır. Doğu türkçesinde *adaş* krş. K. MENGES.

Anadolu’da halk dilinde ‘sevgili’ anlamı ‘uygunsuz kadın’ tâbirine müsavi gelse gerek.

buta Söz Derl. (Çıldır, Kars) ‘sevgili’ bu sözcük *bota* (Ilgın-Konya) ‘deve yavrusu’, *boda* ‘ayı yavrusu’, veya Rdl. Wb. (çag) *borta* ‘geyik’ sözlerinden mecazî olarak mı geçmiştir, bilinmemektedir. *geyik* masallarda kadın için mecazî olarak kullanılır. Bk. § 49. Divan edebiyatında *büt* ‘güzel’ umumiyetle *put*, *püt* yani Buda heykelinden geçmiş olan bir söz olarak izah edilmektedir. Buna göre *büt* ‘güzel yüz, kukla’ mânasındadır. Türkçenin yazı ve konuşma dilinde çok kullanılan arapça *ma‘şuka* sözünü de zikrederim.

önlük Söz Derl. (İnegöl - Bursa) her halde <*ön* ve *-lük* şekliinden meydana gelmiştir. Yani ‘birisinin önünde çalışan hizmetçi kadın’; buna sinonim olarak da *kapatma* ‘metres, kapatılmış kadın’ karşılığı gösterilmiştir.

Türk argosu ‘sevgili ve dost’ için bazı yabancı sözler meselâ *äftoz* (<yunanca) *gaco*, *nannik* (<ermeniceden) almaktadır.

46. Homoseksüel sevgili için kullanılan tâbirler *ablaçı* Söz Derl. (Gaziantep), Anadilden aynı m.; *aplaçı* (Güney Anadolu), *abalaç* (Antalya), adaba uygun dilde *sevici kadın* bilinmektedir.

Özbekçede *seten* <fars. سترنك *setreng* ve *estereng* (STEINGASS) ‘the mandrake, birbirine sarılmış iki insana benzeyen nebat’; krş. ŞT. için *hicekiz* aynı m.; (K. MENGES) bunun yanında *adaş* aynı eserde ‘sevgili’

Uygunsuz kadın

47. Uygunsuz kadın için tahminin üstünde çok söz ve tâbir kullanılmaktadır. Bunlar her halde kısmen sıfat olup yavaş yavaş nötr bir hale gelerek bu mâna için kullanılan özel tâbirler arasına girmişlerdir. Yazı ve yüksek konuşma dilinde daha az nefrete mucibolan *fahişe*, *alifte*, *aşufte*, *süflü kadın* sözleri kullanılır. Çok kaba olan ve aynı zamanda küfür tâbiri olan *orospu* <fars. روصبی (STEINGASS) ‘a cour-

tesan, a cuckold', eski kaynaklarda meselâ Abu Hayyan *oruspu* şeklinde bellidir. Bunun yanında arapça *kaḥbe* كاحبة ve tasvirî şekiller meselâ *uygunsuz kadın*, *ahlâksız kadın* gibi tâbirler cemiyet içinde az çok nazik tâbirler olarak geçerler.

48. Lehçelerde : Kazan lehçesinde rusçadan geçmiş *blät* < *blyad* ve türkçe *kütlek* çok kaba ve küfür tâbirleridir, bunların yanında daha nazik olan *adaşıp yörüci*, *adaşkan* 'yolunu kaybeden', *uynaşlık itüci* 'oynaşlık yapan' gibi türkçe asıllı birleşik tâbirler kullanılır. Özbekçede *celep*, Ş.T. *calap* < ar. جلب için (STEINGASS) fars. 'metres' mânasını veriyor. Rdl. Wb. Ş.T. için *mantuçi* 'uygunsuz kadın' almaktadır. Diğer Türk lehçelerinde de hiç şüphesiz ki bu mânalara gelen tükenmez kelime hazinesi vardır. Örneğin: S. BUHARİ'de çagatayca için *celep*, *löli* < fars. لولی STEINGASS *lölî* 'a courtesan', *taz* < fars. تاز STEINGASS- 'a beloved object'; Rdl. Wb. (sag. koyb.) *kurtuğ*, bunun yanında da *sırbañ* (sag.) 'fahişe, tertipsiz, dalkavuk'.

49. Anadolu'da uygunsuz kadın: *alaşa* Söz Derl. (Ulubey, Ordu);⁸ Rdl. Wb. *alaşa* (bar. tob. tur.), *alasa* (kzk.) 'küçük, aşağı'; *alaşa* (çag.) 'arka', *alaş* (leb.) 'geyik' (krş. Yıllık 1956 Geyiğe dair bazı motifler IV. edebiyatta '*kadın* ve *kız*' mânasına geçer). *alaşa* YUD. (kır.) 'sevimli, güzel' mânasındadır.

50. *ayadışarı* Anadilden (Balıkesir) 'fahişe' < *ayağı dışarı* yani 'evden dışarı çıkıp adaba uymayan bir şekilde gezip dolaşma'.

ayakkarısı Anadilden (İzmir) 'fahişe' ayakla bileşik olan tâbirlerden *ayakyolu* 'tuvalet' ki bugün çok az kullanılır ve *ayak takımı* yani 'sokak çocuğu', 'aşağı tabaka insanları' tâbiri gibi burada da 'aşağılık bir insan' mânasına gelmektedir.

51. Bu tâbirleri sınıflara ayırmak güçtür. Fakat umumiyetle : 'aşağı, sürtük, dalkavuk, geveze, kokot, pasaklı, küstah, terbiyesiz, şımarık, hoppa, erkek peşinde koşan, sefahate dalan, v.b. Bazı tâbirler de hayvan ve diğer canlılarla mukayese kabilinden ortaya çıkmışlardır.

52. Diğer canlılardan mecazî olarak geçenler, meselâ: *böcük* Söz Derl. (Ödemiş, İzmir) 'fahişe' ve 'kehle, hayvan ve manda yavrusu'; *çengi* Anadilden (Kırşehir) 'fahişe' ve 'saz çalan kadın', diğer mânaları da 'köpek' ve 'çok ağlayan çocuk'.

⁸ Tarama Dergisi 1934 C. I. 'fahişe' tâbirleri arasında bu söz de yer alıyor ve Kadiçiftliği, Çatalca, Ünye, Avanos mahallerini gösteriyor.

çingir Söz Derl. (Yenice, Eğridir, İsparta) 'fahişe', *çingır* 'doğan', *kantik* (Samsun) 'fahişe', *kancik* 'dişi hayvan.'

kösnük Anadilden (Gaziantep, Kırşehir) veya *köstük* (Malatya) 'kötü, fuhuşa meyleden kadın'; Tarama Dergisi 'fahişe'; *kösnü-* 'dişi hayvanın erkek istemesi', aynı manada *küsnük* Rdl. Wb. (osm.); Her halde Fars. < *guşn* كشن (ZİYA) aynı m.; *g-* > *k-* için bk. *güstâh* türk. > *küstah*.

53. *çaşarat* Söz Derl. (Ulukışla, Niğde) 'ahlâksız kadın' < *çaşıt arvat*; *çaşıt*, *çaşut* 'casus', uyg. (Index) *çaşut* iftira; fakat Söz Derl. *çaşıt* 'çaput, paçavra' yani böylece mecazî mânada 'uygunsuz kadın, paçavra kadın' tâbirinden de alınmış olabilir.

54. *çırpan* Söz Derl. (Köşker, Kırşehir) 'fahişe, kötü kadın' < *çırp-* + *partis.-an*. Aynı tâbir Sivas 'bataklık', fakat *çırpıcı* (Muğla) 'hırsız' krş. yukarıda § 48 *sırbañ* (sag). Sagaycada önsesteki *s-* < *ç-* ve *ş-* seslerinden yumuşayabiliyor. Böylece belki bu söz de Anadolu'da *çırpan* şeklinde geçen sözün aynısıdır.

55. *çiltik* Söz Derl. (Bayburt, Gümüşhane), Tarama Dergisi (Bayburt, Ankara) 'fahişe', (Erzurum) 'kötü kadın'; *çilik* (Bedirli, Adana, Seyhan), *çillik* (Maraş, Gaziantep) 'dişilik uzvu'; *çilçik* (Karacaoğlan, Manisa) 'şımarık, hoppa'; krş. Bulgaristan Türkleri *şillik*.

56. *ergi* Söz Derl. (Ankara), Tarama Dergisi 'fahişe' krş. *ärkä* Rdl. Wb. (alt. tel. le. tar. çağ.) 'sevgili, sevilen çocuk, şımarık, hoppa, şımartılmış'; *erkä* (kzk. sag.) ve *irke* (kzn. tob.) aynı m.; (çağ.) 'koketlik yapma'.

57. *ersek* Söz Derl. ve Anadilden'de Anadolu'nun bir çok yerlerinde bulunmaktadır. Söz Derl. de *erzük* (Başerkek, Çemişgezek, Tunceli) 'erkeğe düşkün, er isteyen kadın ve fahişe'; *esik* (Ankara civarı) aynı y. 'kadın'. Sarı Uygurlarda (Malov) *isek* 'evlenmemiş kadın' < *ersek*'tir. Bu söz bütün Türk lehçelerinde ve eski kaynaklarımızda Abu Hayyan, Tarama Sözl., CC ve b. 'fahişe' için kullanılan esas kelimelerimizdendir. Rdl. Wb. de (alt. tel. le.) *ärzük*; bazı lehçelerde fonetik değişiklik arzetedir, örneğin: Kyzyl-Sprache *erşşü:k* 'fahişe'.

58. *güvende* Söz Derl. (Şahin, Malkara, Tekirdağ, Vize, Kırklareli) 'fahişe'; *güvençe* Anadilden II (Uzunköprü, Edirne) < *güven-* 'itimat etmek'(?).

59. *kapatma* müstakil bir söz olarak lûgatte geçmemektedir. Fakat Söz Derl. de (İnegöl, Bursa) *önlük* karşılığı 'kötü kadın, sevgili, metres' şeklinde açıklanmıştır. krş. § 45.

60. *kırıklı* Söz Derl. (İzmir) 'hovardası olan kötü kadın'

kırık Söz Derl. (Develi) 'hovarda, dost' v.b.; *kırıl-*' dans ederken ve oynarken vücudu zarif bir şekilde eğip bükme mânasına da geldiğine göre, *kırık* 'dans eden' mânasından mecazî olarak 'dost ve hovarda, sevgili' anlamını almış olabilir. Buna yakın anlamda olan *gülmekten kırıl-* tâbirini hatırlatalım.

61. Fahişe için Söz Derl. de daha şu kelimeler vardır : *silik* (Kızılcabölük, Denizli); diğer mânâları 'şımarık, geveze, arsız itibardan düşmüş insan'. Bugünün yazı ve konuşma dilinde *silik* 'çekingen, gösterişsiz' <*sil-*

62. *sürtek* (İçel), *sürtük* (Kaş, Antalya); diğer mânâları 'açgözlü, terbiyesiz'; bu söz eski kaynaklardan Kâş. de de *sürtük işler* 'kendilerini şehvî veya homoseksüel sevgiye vermiş olan kimselerin hareketleri'; Rdl. Wb. (şor). 'tutulmak, temayül hissetmek, kapılmak'; osmanlıca da çok gezen, alüfte, süflü kadın, sokak çocuğu derbeder' Anadilden a. m.; <*sürt-* 'maksadsız ve hedefsiz serseri gezip dolaşma'.

63. *şanlı* Anadilden (Çorum) <*ar.* شان 'şöhret, ad'.

64. *yolsuz* (Denizli) <*yol*, 'yani doğru yolunu kaybeden kimse'.

65. *yosma* Anadilden 'fahişe'; Söz Derl. Anadolu'nun birçok yerlerinde 'güzel, çok güzel'; Rdl. Wb. osm. için '*kokot*'; A. CAFEROĞLU Doğu İllerimiz I. a. m.; Ş. SAMİ a. m.; Şarkî-Türkistan'da bu sözcük 'kadın ziyneti' ve 'kaşları boyamak için kullanılan bir nevi ot' mânasındadır <*osma?* <*os-* 'büyümek' özbekçede kalın vokallerle söylenmektedir.

66. Söz Derl. de bundan başka 'hafifmeşreb, hovarda, uygunsuz kadın, fahişe' anlamına gelen bir hayli kelime vardır ki menşelerini bulmak çok güçtür, örneğin :

dibabi (Nallıhan - Ankara, Ereğli-Konya) 'hafifmeşreb, hovarda kadın' <*fars.* ? ديبا *diba* STEINGASS 'brocade, the eye of a mistress', *abā* آبا 'strange, wonderful'.

dipsiri (Köşker-Kırşehir) 'fahişe'.

fingiş (Sinop), *fingirdek* (Keçiborlu - İsparta, Sivas), *fırçık* (Gümüşhane).

fırtan (Dereköy, Kayseri), *fırtık* birçok yerlerde ‘hoppa, oynak’ ses taklidi sözlerden olsa gerek ve yer yer az çok adaba uygun tâbirlerden oldukları tesirini bırakmaktadırlar.

zerzek (Avara, Niksar - Tokat) ‘fahişe’ belki Ş. SAMİ’de geçen *zevzek* <‘hafifmeşreb, geveze, sabırsız’ sözcüğünün *rz ~ vz* değişmesinden ortaya çıkmıştır.

67. Menşei zor bulunan sözlerin arasına Anadilden Derlemelerden şunları ekliyelim :

dalip (Kütahya köyleri) <ar: طالب *tâlib* veya <ar. *tâlid* تالد (Lûgat-i Naci) ‘cariye’.

fırkırtma (Çankırı), *fork* (Van) *şırfıntı* (Cenup vilâyetleri) ses taklidi kelimeleri olsalar gerek.

postal (Ankara, Tokat) ermenicenin halk dilinde de aynı söz kullanılmaktadır. Bu söz son zamanlarda küfür tâbiri olarak edebî dile de geçmiştir. Diğer mânası bir çeşit askerî ayakkabı, krş. P. BORATAY. Avrupa dillerinden *postulant* ‘talib’ mânasından (yukarıdaki *dalip* şekli de bunu gösterdiği gibi) geçmiş olabilir.

matarak (Niğde) ‘alüfte kadın oynatılan meelis, oturak’; Sözl. Derl. *matırak* (Beyağıl, Ulukışla - Niğde) ‘zampara, hovarda’, (Isparta) ‘eğlence’, <fars. ماده *māde* ‘dişi’ راکاره *rākāre* ‘ahlâksız kadın’; krş. ermenice *matah* halk dilinde ‘uygunsuz kadın’. Ermeniceye türkçeden de geçmiş olabilir.

Türk Argosu’nda buna benzer kısmen zor izah edilebilen yabancı tâbirler de verilir: *antin*, *paçoş* ‘fahişe’, ar. *eşnaf* yani ‘muayyen bir zanaat sahibi olan kimse’. CAFEROĞLU (Erkilet) *ankin* ‘kadın’, ermenicede ‘değerli’ ve ‘kadın’ mânalarında geçmektedir, *k-t* değişmesiyle *antin* ile aynı söz olabilir.

Kız

68. Türkçenin bütün lehçelerinde umumi belli olan sözcük *kız*, *kıs*’dır. Bunun yanında bileşik teşkiller *kızbala*, *kızçocuk*; Tuv. Slov. *uruğ* ve *kız uruğ*; Anadilden *ki*, *gı* (Türkmen.); Anadilden II (Amasya) ‘kız kadın ve kıza hitap’. Eski kaynaklardan *ekeç* (Kāş.) ‘akıllı küçük kız.’ aynı mânada *anaç* İbn Müh. da; *kızkına* İbn Müh. ‘kızcağız’ vardır.

Anadolu’da: Gaziantep III *gızı olacak* ‘övey kız’; Konuşma diline de geçmiş olan *alikız* ‘erkeksi kız’.

69. *bal* Anadilden (Seydişehir) 'küçük kız', Konya civarında 'küçük kız kardeş'; *beserek* (Güney ağızları) 'güzel kız'; *beslengi* (Burdur) 'hizmetçi kız'; *beslek* Söz Derl. birçok yerlerde a. m.

70. *çika* Söz Derl. (Adana), *çikar* (Ezine - Çanakkale) 'kız', <çık-a ve -ar'la yapılmış isimlerdir. *çika* § 78 deki *çiga* ve *çaga* ile de ilgili olabilir. *çipçe* (Temre, Kaş - Antalya) 'kız'. Bu sözcüğün Makedonya Türklerinde *çüpçe* şeklinde konuşulduğunu şifahen öğrendim.

71. *dolcan* Söz Derl. (Bursa) 'olgun kız' <belki *dolucana* şeklinden geçmiş olan bir diminutiv'tir, yani 'bir hayli dolu, olgun'.

72. *deyikli* Söz Derl. (Ağrı, Karapapak Türkleri) 'nişanlı kız' <de-'söyle', yani 'söz kesilmiş'.

73. Yaşlı, evlenmemiş kızlar için Söz Derl. *anakız* (Konya); *karımı* (Ağrı); Anadolu'nun birçok yerlerinde yukarıda da sözü geçen *kalık*, *kaluk* sözleri her halde *kal-* filinden değil de <ar. خالیق *hālāyik*, 'hizmetçi', yani 'iyi çalışma unsuru' olan kart kızlar için kullanılmaktadır. Söz Derl. de Anadolu'nun bazı yerlerinde bu anlamda *tutaş* veya *tutaç* geçmektedir. Bu anlama gelen bileşik tâbirlerden Anadilden II (Çankırı) *hırsızalmaz* ve *kendürük bereketi* tâbirlerini zikredelim. *kendürük* 'yufka açmak için kullanılan tahta veya deri parçası' krş. *kindirek* (Orines 8-158) <*kilindir* κόλινδρος yunanca 'merdane'; *bereket* ar., yani evde oturup kalmış kart kızların ev işlerini hamaratça görmelerine işaret edilmektedir. Bunun yanında Anadilden II. *küflü küpecik* 'evlenmemiş kart kız' için kullanılan tâbirlerdendir.

Krş. CASTRÉN. (koybal. karagas.) *bostux* <*boşluk* yani 'boş, serbest, daha talibi çıkmamış olan kız.'

74. *kele* Söz Derl. Anadolu'nun bir çok yerlerinde 'kız, güzel', ve *keleş* 'güzel'; krş. Rdl. Wb. (tob. tüm. bar. kzn.) 'genç kadın, nişanlı, sevgili'.

75. Erkek arayıp evinden kaçmış olan kızlar için şu tâbirler kullanılmaktadır : Söz Derl.

kocasak (Kastamonu) <*koca-sa-* denom. fil -k; krş. § 57 *ersek*.

ötgün (Konya civarı) <*öt-* 'geç-, yanından önünden geç', -gün, isim yapan ek.

uyduran (Çukurköy - Karaisalı, Tepecik - Kozan, Seyhan) <*uydur-* 'herhangi bir şeyi sunî bir şekilde düşünüp çıkarmak' hal partisipi -an ile yapılmıştır.

otoma Anadilden (Samsun) a. m. belki Avrupa dillerinden geçmiş *automat* sözünün aynıdır, yani 'kendi kendine olan (iş)'.

76. hizmetçi kız ve besleme için de türlü türlü tâbirler bilinmektedir. Bunların da birçoğları anlaşılmamaktadır. Anlaşılanlar arasında *beslek*, *beslengi* < *besle-* 'bak-, terbiyè et-' ve *kayı kız* Söz Derl. (Ayaş-Ankara, Çankırı), yazı ve konuşma dilinde 'evlâtlık' < ar. *evlād* tâbirleri vardır.

kabış Anadilden (Teke - Alanya) 'hizmetçi kız', *kayış* (Teke) 'genç kız'; *kayış* (Teke) 'hizmetçi kadın'; *gabış* söz Derl. (Alanya - Antalya) 'hizmetçi'.

pençik Anadilden II. 'besleme, hizmetçi kız' < ?

tataba Söz Derl. (Divriği - Sivas, Bolu) 'hizmetçi kız', *tutaba* (Tekinhan - Malatya, Urfa) 'hizmetçi kadın'; aynı söz Anadilden (Kütahya) 'hizmetçi kız ve hizmetçi kadın' *tutuba* (Maraş) a. m. Bu tâbir Kıpçak lehçelerinde 'teyze' anlamına gelen *tuta* ve *aba* (yani *apa*) dan mı ortaya çıkmıştır bilinmemektedir. *tutaş*, *tutaç* Söz Derl. bazı yerlerde 'evlenmemiş kız' fakat *totaş* 'patron, efendi'; *totaba* (Urfa) 'dalkavuk kadın', (Pertek - Elâzığ) 'dalkavuk adam'.

tutaş kzn. lehçesinde 'küçük hanım' daha ziyade bir genç bakire kıza hitab olarak kullanılan tâbirlerdendir. bk. § 73.

Diğer lehçeler için krş. özb. *çöri* 'hizmetçi kadın' veya 'kız'; kzn. *asraw* ve *asraw kız*.

77. *göbele* Söz Derl. (Milâs - Muğla) 'hizmetçi kadın' A. TIETZE tarafından (Oriens 8, 141) yunanca *kopela* κοπέλα 'kız ve hizmetçi kız' sözünden çıkartılarak anlatılmıştır. Bu sözün Anadolu'da *göblez*, *göbles*, *gövlez*, *göglez* şekilleri vardır ki 'köpek yavrusu, ırgat, yanaşma, hizmetçi kadın ve kız' mânalarına gelirler.

Krş. yukarıdaki § 43 *yamantı*, *yanaşık* 'hizmetçi kadın'.

78. Kız ve bâkire kız için kullanılan bazı menşei belli olmayan sözlerden örneğin *gers* Söz Derl. (Gaziantep - Lohan) 'bulûğa ermiş kız'.

iyre Anadilden (Teke) 'evlenmemiş bâkire kız' < Fars.? (ZİYA) *ehver* < اهور 'sevgili'.

övelek Söz Derl. (Ereğli ve civarı-Zonguldak) 'kız oğlan kız' sözlerini de ekleyelim.

Ekleme :

Bâkire kız için türkçede halk dilinde daha ziyade '*kız oğlan kız*' kullanılır. S. BUHARİ çağ. için sadece *kız oğlan* veriyor.

Halk edebiyatındaki P. BORATAV S. 290 *sunu* sözünün 'güzel genç kız ve sevgili, 'yeşil başlı yaban ördeği' anlamında olan *sunu* tâbi-riyle ilişiği olsa gerek. Nitekim aynı eserde yukarıda bahis konusu *gövel* dahi 'yeşil başlı yaban ördeği' anlamına alınmıştır.

Söz Derl. (Kurşunlu, Ilgaz - Çankırı) *cıga* 'zayıf kız çocuğu' her halde diğer birçok lehçelerde olan *çaka*, *çağa* 'çocuk ve kuş yavrusu' ve mürekkep şekillerden *balacağa* v.b. ile ilgisi olsa gerek.

düve CAFEROĞLU (Erkilet) 'kız, kız çocuğu', a.y. de *auzun düve* 'güzel genç kız', *auzun* ve *avzın* 'iyi değerli, hoş'; *düye* (Azerî, Bulgaristan Türklerinde de) 'iki yaşını geçmiş olan dana', mânasına gelmektedir.

cıvir (Abdal) 'bâkire kız, genç kadın'; *çay* 'kız'; aynı söz CAFEROĞLU (Ağızlar) S. 197 *çay*, *çaycuna*, *çaycöne* 'kız'; *ahcık* (Abdal S. 214; Bolu) 'kız'.

Yaşlı Kadın

79. Anadolu'da yaşlı kadın için umumiyetle yukarıda sözü geçmiş olan *karı* kullanılmaktadır. Yazı ve edebî dilde *yaşlı kadın*, *ihtiyar kadın* ve hitap olarak da *anne*, *nine*, *haminne* <*hanım nine* geçer. Eski yazı dilinde (Tarama Sözl.) *karı* 'ihtiyar ve ihtiyar kadın' anlamlarına gelir. Bunun yanında *karıca*, *karıcık* (Tarama Sözl. II) 'yaşlı kadın'; *kara kari* (Tarama Sözl. IV.) 'ihtiyar, yoksul, âciz, felâket görmüş kadın'; kzn. lehçesinde eski osm. da olduğu gibi yaşlı kadın için *karçık* kullanılmaktadır.

80. *bibi* Anadilden (Adana) 'yaşlı kadın'. Anadolu'da bu söz çok kullanılır ve 'kadın akraba' anlamlarına gelir. Meselâ: 'hala, büyük anne, nine, ebe' *bibü* Söz Derl. (Cemilköy-Konya) 'yaşlı kadın'. (Tarama Sözl. III.) eski yazı dilinde *bibi* 'hanım, hanımefendi' anlamında; Rdl. Wb. (az. çag. ŞT. türkmen ve sart) ve bugünün özbekçesinde 'hanım, itibarlı hanım' ve yer yer yine Anadolu'da olduğu gibi 'kadın akraba' anlamına geçer. *bibe* (kır.) 'küçük hanım'. STEINGASS <Fars. *bîbî* 'a lady a matron wife, mistress of the house, for *bih bih* 'welldone'. Böylece bu söz Farsçadan geçmiş ve kadın için verilmiş olan iyi sıfatlardandır. Ayrıca bu *bibi* sözünün bütün Türk lehçelerinde kadın şahıs adı olarak da kullanıldığı bilinmektedir.

bükrüce Söz Derl. (Gündoğdu - Bursa) 'beli eğri koca karı' <*bükrü* 'eğri, kambur' krş. § 34.

catlak 'yaşlı kadın' <*çatlak* krş. § 28.

81. *congalez* Söz Derl. (İçel, Kastamonu, Akviran - Konya) 'yaşlı kadın', *conkalaz* (Mut - İçel, Ermenak - Konya) 'adı masallarda geçen efsanevî kadın; cadı karı'; bu sözün daha başka şekilleri de vardır. *congolos, gancoloz, cangoluz* 'cadı kadın, kötü ruh' gibi. Krş. TIETZE (Oriens 8-115) buradan anlaşıldığına göre bu söz türkçe vasıtasıyla yunancaya da geçmiştir. Krş. Ş. SAMİ *koncolos, karakoncolos* 'umacı, insanları korkutmak için icad olunmuş korkulu şahıs...veya alev suretinde mezardan çıktığı zannolunan ölü, vampir'.

82. *dudu* İstanbul'da 'yaşlı Ermeni karısı'na verilen bir addır. Ağızdan aldığım bilgiye göre Anadolu'nun türlü yerlerinde özellikle Güney bölgelerimizde yaşlı kadın için bu söz kullanılıyormuş. Sözlüklerde bu mânada bulunmamaktadır. Anadilden 'papağan' ve şahıs adı olarak gösteriliyor. Krş. *cece* (Adana) 'ihtiyar hıristiyan kadını'.

83. *gocur* Anadilden (ve Güney Ağızları) 'yaşlı kadın' alay yolu ile söylenir. Krş. ar. قشور *kaşvar* STEINGASS 'a women not subject to menstruation' yani 'aybaşı görmeyen (yaşlı) kadın'.

84. *honaz* Söz Derl. (Pazar - Kızılcahamam, Polatlı, Dağhalil) 'yaşlı kadın' kadın için diğer mânaları 'kurnaz, düzençi, kart, körpe olmayan' <Fars. *kurnaz* STEINGASS قرناس 'a knave, villian, scoundrel, cheat, a man of the worst description, a pimp to his own wife, a cuckold' yazı dilinde kullanılan *kurnaz* her halde aynı kelimedir.

Krş. *honut* -, ihtiyarlamak, *hontumuş, huntumuş* 'çok ihtiyar'.

85. *höşük* Anadilden (Çankırı) 'ihtiyar kadın' STEINGASS *huşk* خشك 'dry, withered' krş. a. y. de *haşuk, huşuk* خشوك 'a bastard, misc-reant' - 'ucube'.

86. *keyveni* Söz Derl. (Alucra - Giresun) 'yaşlı kadın'. Anadolu'nun birçok yerlerinde 'aşçı kadın'; Anadilden (Trabzon) *keyvane* a.m. S. BUHARİ *keyvani* كيوانی 'kethuda hatun'.

87. *tongal* Söz Derl. (Gündürle, Atabey-Isparta) 'ihtiyar erkek veya kadın'. Umumiyetle bu söz 'zengin, müreffeh' anlamına gelir. Kazakçada kullanılan *tokal* 'genç kadın'la ilgisi olup olmadığı şimdilik bilinemiyor. Krş. CAFEROĞLU Halk Bilgisi Haberleri 1930, 1-7, burada azerî'de Nevruz gecelerinde ocak yerinde yanan ateşe *tongal* denildiği anlatılmaktadır, günahlardan kurtulmak için bu ateşin üzerinden de atlarılarmış.

88. Diğer lehçelerde ve eski kaynaklarda 'ihtiyar kadın' için: CC. *abuşka, abuşka*; Rdl. Wb. a. m. *amışka, abuşka, autşka* 'yaşlı erkek',

fakat Wb. Rabguzî'den alarak *abuşka* 'ihtiyar kadın' anlamını verir. Krş. *karı abuşka* uyg. (chines. Wb.) a. m.

acıka MALOV, (Sarı Uygur) dağ Uygurlarında' 'kadın ve karı' mâna-sında vardır. Bu söz de *abuşka*, *abışka* ile ilgili olsa gerek.

89. *ämügän* Rdl. Wb. (Kumd.) 'kadın, zevce', CC Gr. 'yaşlı kadın', *emegen*, *ämügän* (tel.) < mong.; *eñmegen* (tel.) ve *ämügänäk* 'anne, yaşlı kadın'; MENGES 'Materialen zur Volkskunde der Türkvölker des Altaj'86 MSOS 1934 Berlin, a. m.

90. *ķurtğa* KB (R., 1547), *ķurtka* S. BUHARİ, Rdl. Wb. (çag. uyg. kom.), CC Gr. a. m. Bunun yanında Rdl. Wb. *ķurtuyak* (tel. leb. sag.); *ķurtkayak* (kur. bar.); *ķurgayak* (soy.); Turkolog. Brief II, 246-7 *ķuruyak* (karagas) 'yaşlı kadın'. Bu *-yak* eki için krş. yakutça *tulyax* 'dul kadın' ve CASTRÉN *tulganyak*; (yakutça) *oyux* 'kadın'.

91. *mama* (Ş. T.) 'yaşlı kadın'; uyg. AGr. 'kadın'; Şarkî - Türkistan *keri*, özb. *karı xatın*; kzn. *ķart ķatın*, ve *ķarçık*.

92. Yabancı kelimelerden 'acûze ar. عجو زه ; *kempir* ve *pirezen* fars. پیره زن *kempir*, *پیره زن* zikredilmelidir.

Ekleme :

Bazı kadın ve yaşlı kadınlara *ak renk* ile birleşik teşkiller saygı ile hitabedilmeyi ifade ederler. Meselâ : *akana* Söz Derl. (Konya - Keçiborlu) 'büyük anne'; (Isparta) 'üvey anne'; *ağbaşığ* Rdl. Wb. (çag). S. BUHARİ a. m.; *ağbörçekli ana* DK Rossi (65-13, 67 v-4, 74-9) 'ak saçı örülmüş anne', *börçek* 'treccia' 'öne düşmüş beyaz saç örgüsü'; Bunun yanında (62 v-13) *ağ börçekli karı* diğer lehçelerden *ağ birçek* (kumuk) 'beyaz bukle, beyaz bukleli kadın krş. Ş Ek: *ayla* 'yaşlı kadın'.

Krş. Şecere-i. Ter. 743 *daye hatun* دایه خاتون 'yaşlı kadın' < fars. 'terbiyeci, lala'.

eneka ve *yexke* MALOV (Sarı Uyg.) 'yaşlı kadın'. *yekke* Söz Derl. (İsparta) a. m.

Asalet sahibi kadın (Sultanlar)

93. Hânedan mensupları, sultanlar ve yüksek sınıf kadınları için eski kaynaklarımızda *xatun* sözü yanında Divan-ı Lûgat'te *oğlağ* *ķatun* şekli vardır. Aynı eserde *terken* 'idareyi elinde bulunduran hakana ve karısına verilen ünvan'; bu söz İbn Müh. da *törken*, *terken* şekillerinde geçer. Yeni lehçelerde meselâ kzk. *törkin* 'aile'; YUD. kırgızca için *törkün*

'kadının akrabaları' mânasını veriyor ki, aynı sözün devamı olsa gerek. Eski türkçede (CAFEROĞLU, Uygur sözl.) *işi, işiy* 'hükümdarın karısı', *kuñçuy* uyg. Kāş. 'prensese' <*kuñg-çu* çin.; krş. § 5. ve § 12 *bike* v.b.

94. *abakay* CASTRÉN Abakan lehçelerinde kadınlar için masallarda geçen asalet ünvanı. *apak* MALOV Uygur Ya., (LE COQ) 'hürmet eden kadına hitap', bu tâbirin Şarkî-Türkistan'da hâlâ da kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

95. *ağaça* MALOV Uyg. Ya. 'Hami beyinin hanımı'. Aynı söz için bk. MENGES "Volkskundliche Texte aus Ost-Turkistan", Berlin 1933, Ak. der Wiss.; aynı eserde *ayım* krş. § 4, emîrlerin ve beylerin karısına hitap'; bu gibi sözcük ve tâbirler için krş. §1, 3 *xanyalı, beg yalı*, § 12, § 44.

Not :

Bu yazının almancasını, arkadaşım, Hamburg Üniversitesi Türkoloji Profesörlerinden Prof. A. von Gabain'in 60 yaşını doldurması dolayısıyla çıkarılan armağanda (UAJb. XXXIII. cilt, Nr. 1-2, 1961.) Türk Kadınları adına, ona ithaf ederek kaleme almıştım. Armağanda çıkan ilk yazının bazı kısımları bence eksik kalmış gibi görüldüğünden, bu konudaki ikinci yazımı da aynı derginin 1962 yılı nüshasına yollamıştım.* Memleketimizde 'kadın' için kullanılan sözler üzerine şimdiye kadar ciddi bir yazı yazılmadığından, bunu türkçe olarak da yayımlamayı uygun buldum. Burada bu iki makaleyi birleştirdim. Ekleme olarak verilen parçalar, ikinci almanca yazımın malzemesidir. Fakat tek tük mukayese olarak verilen ikinci yazımın örnekleri de arada maddeler içine serpiştirildi.

Bu konuya dair malzemenin bolluğu şaşırtıcıdır. İncelemelerime başladığım zaman, önce sadece Anadolu ve umumiyetle Türkiye'de kullanılan söz ve tâbirleri bir araya getirmeyi düşünmüştüm. Fakat konunun genişliğini gördükçe örneklerin sağlam olup olmadığını tesbit etmek için kaynaktan kaynağa ve lûgatten lûgate geçmek mecburiyetinde kaldım. Bu tutum işin en sağlam yol olacağını iyiden iyiye ortaya koydu. Böylece her bahiste olmasa da, mümkün olduğu nisbette bütün Türk lehçelerine başvuruldu. Buna rağmen esas olarak Türkiye Türkçesi yazı dili ve Anadolu Ağzları alındı. Olabilir ki diğer Türkiye dışı lehçe ve ağzlarda gene bunun kadar malzeme vardır. Bununla bugün için bu konuya dair hiç olmazsa, söz yapımı, tâbir çeşitleri ve bolluğu, ayrıca bunların tipleri gösterilmiş oldu.

* Henüz basılmadı.

SÖZ DİZİMİ

(Sayılar açıklanmış sözlerin maddelerini belirtirler)

A

aba 11
abaşay 94
abla 13
abalaç 46
ablaçı 46
aplaçı 46
abuşka 88
acıka 88
'acûze 92
adaş 46
adaşkan 48
adaşıp yürüci 48
aftoz 45
ağaça 95
ağbaşlıg 92
ağbirçek 92
ahçık 78
ahlâksız kadın 47
aile 3
aķana 92
aķcaulık 11
aķkuba 1
alaş 49
alģan 10
alılık 68
altıcı 32
alûfte 47
anaç 68
ankin 67
antin 68
anakız 73
apaķ 93
apakışı 7
aplaçı 46
aram 7
arem 7
aşûfte 47

'ayal 3
ayâl 3
ayce 4
ayım 95
ayım 4
ayla, äylä 4
aylıg 4
aylı, aylu 4
avınçu 37
avrat 3
avrät 3
ayadışarı 50
ayakkarısı 50

Ä

äbçi 17
ämägän 89
äpçi 17
ärzäk 57
äs 5
äwçi 17
ävdäş 17

B

bal 69
baş 11
başıķbal 44
başkadın 44, 11, 1
başı bütün 11
baş yoldaşı 11
baybiçä 12
baybişä 12
baysız äyel 3
begüm, begim 4
begyalı 3
beserek 69
beslek 69

beslengi 69
biçä 95, 12
biklig, biglig 4
bikäç 12
bike 12
bibi 80
bilice 34
billa 13
birge 34
bizimki 10
bizim hanım 10
billa 13
bildircim 35
bolla 13
blät 48
boşnak 27
bostux 73
böcük 52
bulgun 39
buta 45
bürüce 34

C

calap 48
cariye 40, 44
catlak 28
cece 34
celep 48
cıga 78
ciğer 29
ciye 34
cıvır 30, 78
cangoluz 81
congalaz 81
conkalaz 81
cuban 26
cubay 26
cuptu 26

cuwan 26
cuğan 26

Ç

çaşarat 53
çaukân 26
çağa 78
çağa 78
çapan 31
çaycuna 78
çaycöne 78
çäçä 34
çengi 52
çıka 70
çiçä 12
çiçe 34
çiçi 34
çift 26
çiltik 55
çimtili 30
çingir 52
çırpan 54
çorbacı 23

D

dalıp 67
danaş 31
danaç 31
damaç 31
daye hatun 92
deremetli 30
deyikli 10, 72
dibabi 66
dibsiri 66
dişeli 14
dişiehli 14
dişeyli 14
dişigalek 15
dolcan 71
dudu 82
dulayal 3
dul kadın 1
düve 78
džup (cup) 26

E

eğsüetek 16
eğsik 16
eğsikli 16
ehl 3
eksük 16
eneka 92
êpçi 17
êpşe 17
ergi 56
erli 10
ersek 57
erşsä:k 57
erzäk 57
erzük 57
erjok 10
esik 57
esnaf 68
eş 34, 5
evdegi epçi 17
evdeki evdeş 17
evdekiler 17
evdeş 17
evdik 17
evşenliği 17
evuşşağı 23
eye 18
eyle 4 (Ek)

F

fahişe 47
ferik 35
fingiş 66
fingirdek 66
fırçık 66
fırkırtma 67
firtık 66
firtan 66
fork 67

G

gaco 45
gade 2
gadi 2

galek 15
galuk 15
galuş 15
gancoloz 81
garı gızan 24
gedikli 44
gelek 15
genç kadın 1
gers 78
gı 68
gocutr 83
göbele 77
gövel 78
gözde 39
güvende 58
güvençe 58

H

hanım 4
hanımefendi 4
hanım kız 1
hanım sultan 44
haminne 79
harem 3
hasodalık 44
haseki 44
haseki sultan 44
hatuncuk 1
hayla 4 Ek
hayli 4 Ek
haylali 4 Ek
helâl 3
heraram 7
hicekız 46
hırsızalmaz 73
honaz 84
höşük 85
hızan 24
horanta 19

X*

xalâl 3
xaley 3
xanyalı 3

xât 2
xâtun 1
xatun kişi 17
xatın 1
xotun 1
xotin xalaç 1
xwâten 1
xwt'ynh 1
xerejen kiji 7

İ

ihtiyar kadın 79
ikili 34
ikinci kadın 44
ikbal 44
başikbal 44
inei 2
irhez kadın 1
irsiz kadın 1
irejok 10
isım 4
iş 5
isek 57, 10
işi, işi 5, 93
işiy 5
işilär, işlär 5
iyal 3
iyice 18
iyre 78
iyye 18

J

jufti 26

K

kabış 76
kaçac 38
kaday 2
kadın 1
kadın kadıncık 3
kadın kız 1
kadınefendi 44
kahpe 47
kâhyakadın 44

kaley 15
kalık 15
kaluk 15, 73
kanayak 20
kanayaklı 10, 20
kantik 52
kapatma 59
kapı kızı 76
karalı 10
karakoncolos 8
kari, kari 4, 7
kara kari 79
kari abuşka 88
kari xatın 91
karıca 79
karıcık 79
karçık 91
karımış 73
karaveş 40
kart kadın 1, 9
kaşıkdüşmanı 2
kaşıkçalan 23
kadın 1
kadın kız 1
kadın kalaç 1 (Ek)
kadun 1
kât 2
kayış 76
kayoş 76
kele 74
keleş 74
kempir 92
kendürük bereketi 73
keniz 40
kenizek 40
keri 91
keyvane 86
keyveni 86
kişi üy 17
kişi kızı 3
kı 68
kımık 41
kırıklı 60
kırnak 41
kırnav 41

kırkın 33
kıs uruğ 26, 68
kısaketek 22
kışkayaklı 22
kıyma satpa 10
kız 68
kız bala 68
kız çocuk 68
kız kuduz 9
kız kudaz 9
kızan 24
kızkişi 7
kızıoğlan 77
kızıoğlan kız 77
kızkıma 68
kocasak 75
koca kari 43 (Ek)
koma 32
koncolos 81
koşak 25
koşarta 25
köç 5
köndeş 33
körgön 10
köroğlu 23
kösnük 52
kuduz 9
kuma 32
kun, kuñ 38
kunçuy 93
kurgayak 90
kurtğa 90
kurtka 90
kurtkayak 90
kuruyak 90
kurtuğ 48
kuşak 25
küflü küpecik 73
küldöken 23
küni 33
kündaş 33
kündoş 33
küñ 38
kütlek 48

L
löli 48

M
mama 91
mantuçı 48
marca 23
ma'suğa 45
matarak 67
mayra 23
mayri 23
mazlum 23
melefe 23
mıcık 30
mehdi ulya 44
müstefreşe 44

N
nannik 45
nisa 3

O
odalık 40, 44
oğlağı katun 93
oxşağı 37
olca 39
orospu 47
ortak 32
ortax 32
otoma 75
oynaş 45
oynaşşı 45
oyox 90

Ö
ögürlü 36
önlük 59
ötgün 75
övelek 78
öylük 17

P
paçoş 68
parça 30

pasraf 30
paşlık 11
pençik 76
piliç 35
pirezen 92
postal 67

R
refika 3

S
secdiğ 22
sevgili 45
sevici kadın 46
seriyye 39
seten 46
seyyide 3
sırbañ 48, 54
silik 61
söyökli 45
söyerke 45
suna 78
süflü kadın 47
sürtek 62
sürtük 62

Ş
şanlı 10
şırıntı 67

T
tanataş 31
tasbabel 2
tasbabel toru 2
tataba 76
taz 48
tärkän 93
terken 93
tımtız 31
tişi 6
tişirü

tişiriw 6
tişitmlıg 6
tişi kişi 7
tije 6
tizi 6
tonataş 31
tongal 87
tokal 33
totaba 76
totomlık 45
törken 93
tul äpçi 17
tulyax 90
tulğanyak 90
tutaç 76
tutuba 76
tuzkıya 45
tunataş 31
tutaç 76, 73
tutaş 76, 73
tülbaş 11

U
uluana 26
uluca 34
ulun 26
ulu xatun 1
urağut 8
urawut 8
urgası 8
uyduran 75
uygunsuz kadın 47
uynaşlık itüçi 48
uzuntonluğ 9
üdügözü 17
üydägä 17
üy 17
ülkön üy 17
üy kiji 17

V
valide sultan 44

Y	yosma 65 yanaşma 43 yamalık 43 yaşkatın 1 yaşlı kadın 1, 79 yâşkatın 1 yekke 92, Ek yexke 92, 10 Ek yolsuz 64	yutuz 9 yutxçı 10 Ek
yalaka 42 yalıh 42 yalık 42 yallı 42 yalınguk 42 yamantı 43 yanaşık 43		Z zayıf 23 zevce 3 zerzek 66 zeykir 31

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR

ÂBİDELER : Orhon Âbideleri.

ABU HAYYAN : Kitâb al-idrâk li-lisân al-atrâk, A. Caferoğlu, İstanbul 1931.

Abu Hayyan Haşiyeye, V. İzbudak, El-idrak haşiyesi, T.D.K, Ankara 1936.

A. GR : A. v. Gabain, Alttürkische Grammatik, Leipzig 1941, 1950.

Aksoy, Ö. A.: Gaziantep Ağzı I-III TDK İstanbul 1946. İ. Horoz Basımevi

ATSZ : S. Çağatay, Kazakça Metinler, Atasözleri, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 110. Ankara 1961. T. Tarih Kurumu Basımevi.

ANADILDEN : H. Zübeyr - İshak Refet, Anadilden Derlemeler, C. I. CHF neşr. Halk Evleri, Ankara 1932. C. II. TDK, Ankara 1952.

aynı m. ; a. m. : aynı mânada.

çin. : çince

aynı y. ; a. y. : aynı yerde.

BENZING, H. : Deutsch-tschuvaschisches Wörterverzeichnis Otto Stolberg, Berlin 1943.

BORATAV, P. : İzahlı Halk Şiiri Antolojisi, 1943, Ankara Maarif Mtb.

BUHARİ, S.: Lûgat-i Çağatay, İstanbul 1880 (1298).

CC } : Codex Cumanicus. K. Grönbech, Komanisches
CC GR. } : Wörterbuch, Kopenhagen 1942.

CAFEROĞLU, A.: Uygur Sözlüğü, İstanbul, 1934.

CASTRÉN : Castrén's Koibalisch-Deutsches Wörter-Verzeichnis.. Bull. de l'Ac. t. IX., St. Petersburg 1886.

ÇORA : Çora Batır. S. İshakî, Polska Ak. Um. Nr. 20, Krakow, 1935.

DK Rossi : E. Rossi, Il "Kitab-i Dede Qorqut", Biblioteca Apostolica Vaticana 1952.

DEDE K.: Muharrem Ergin, Dede Korkut kitabı TDK, 169, Ankara TTK 1958.

ETTUFHET : Ettuhfet-üz-zekiyye, B. Atalay, TDK. İstanbul 1945.

GÜNEY DOĞU İLL : A. Caferoğlu, G. Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, TDK, İstanbul 1945.

HOUTSMA : M. Th. Houtsma: Ein türkisch-arabisches Glossar. Leiden 1894.

IBN MÜH : A. Taymas, İbnü-Mühenna lûgatı TDTK, Ankara 1934.

INDEX : W. Bang. A. v. Gabain : Analytischer Index zu den ersten 5 Stücken der

Türkischen Turfantexte, SBAW 1931.

JARRING, G. : The Contest of the Fruits, Lund 1936.

KARAÇAYCA : S. Çağatay, Karaçayca bir kaç metin, Ankara Üniversitesi DTCE Dergisi IX, 3, 1951.

KAR. KOW.: T. Kowalski, Karaimische Texte, Polska Ak. Um. Nr. 11, Krakow 1929.

KBR : G. R. Rahmeti Arat : Kutadgu bilig : I: Metin, İstanbul 1947.

KĀŞ.: C. Brockelmann: Mahmūd al-Kāşgari's Divān lugāt at-Türk, Budapest-Leipzig 1928.

KZK.: S. ÇAĞATAY Kazakça Metinler, Atasözleri, D.T.C. Fakültesi Yayınları 110. Ankara 1961.

KZN.: Kazan lehçesi.

KYZYL-SPRACHE : A. J. Joki, Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache, Studia Orientalia XIX: 1, Helsinki 1953.

MALOV SARI UYG.: S. E. Malov : Yazık jeltih uygurov, Ak. Nauk Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1957.

MALOV UYG. YA.: S. E. Malov : Uygurskiy Yazık, Ak. Nauk Moskva 1954.

MENGES, K.: Vokskundliche Texte aus Ost-Turkistan SPAW, Berlin 1933.

ORIENS 8 : A. Tietze, Griechische Lehnwörter im Anatolischen Türkisch, Oriens Nr. 2, vol. 8, 1955, Leiden Brill.

PAASONEN, H.: Çuvaş Sözlüğü, İstanbul, TDK 1950.

RABG : Rabgüzi, Kısaş al-anbiyā.

RDL. Wb.: W. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, 4 Bde, St. Petersburg 1883 - 1911.

RAMSTEDT TONYUKUK AB.: Pentti Aalto, Helsinki 1958 (JSFOu. I. 60).

SAMİ, Ş.: Kamus-i Türki, İstanbul, 1901 (1317).

SÖZ DERL. : Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi, TDK. VI Cilt, Ankara 1939 - 1957.

ŞECERE-i TER. : A. N. Kononov, Şecere-i Terākime, Abu-l-Gazi, Ak. Nauk Moskva-Leningrad 1958.

STEINGASS : Persian English Dictionary, London 1947.

Ş. T. : Bugünün Şarkî Türkistan Türkçesi, ve Radloff'un OT. = Osttürkisch tâbirinin karşılığı.

TARAMA SÖZLÜĞÜ : XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü, 4 cilt, TDK. Ankara 1943-1957.

SPRICHWÖRTER : Le Coq, Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan, Leipzig 1911. Baessler-Archiv.

TEMİR, A.: Moğolların Gizli Tarihi, TTK. Ankara 1948.

TIETZE, A.: J. Deny Armağanı, TTK. Ankara 1958 "Direkte arabische Entlehnungen im Anatolischen Türkisch"

TUV. SLOV.: Tuvinskiy-Rüskiy Slovar', Moskva 1955.

TURKOLOG. Br. : W. BANG, Turkologische Briefe II. UJb. Bd. V-2 1925.

TÜRKMEN SLOV : Russko-Turkmenskiy Slovar' Moskva 1956.

TT VIII.: Türkische Turfantexte VIII, Akademie-Verlag, Berlin 1954

TT IX.: Türkische Turfantexte IX. Ak. Verl. Berlin, 1958.

TÜRK ARGOSU : Ferit Develi: Maarif Matbaası, TDK 1941, 1945

U III.: FWK MÜLLER : Uigurica III. Ak. Verlag Berlin 1922

U IV.: A.v. GABAIN Uigurica IV. Ak. Verlag Berlin 1931

YILLIK : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960 H. Eren : "Anadolu Ağzlarında Kelimeler".

ZİYA, (ŞÜKUN) : Ferheng-i Ziya, Farsça Türkçe lûgat, İstanbul 1944.

YUD.: K.K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü, türkçesi A. Taymaz TDK, Ankara 1945.

Diğer kısaltmalar Türk Lehçeleri için umumî belli olan kısaltmalardır.